

2000'Lİ YILLARA DOĞRU
YENİ EKONOMİK SÜPERGÜÇ:
ÇİN

TÜRK SANAYİCİLERİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

2000'Lİ YILLARA DOĞRU YENİ EKONOMİK SÜPERGÜÇ: ÇİN

Temmuz 1995
(Yayın No. TÜSİAD-T/95, 7-182)

Meşrutiyet Caddesi, No 74 80050 Tepebaşı/İstanbul
Telefon: 249 54 48 - 249 07 23 • Telefax: 249 13 50

*Bu yayının tamamı veya bir bölümü
TÜSİAD "2000'li Yıllara Doğru Yeni Ekonomik
Süpergüç: Çin"
referansı yazılmak kaydıyla yayımlanabilir.*

ISBN : 975-7249-12-2

Ajans Medya Reklamcılık A.Ş.

ÖNSÖZ

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği) kurulduğu 1971 yılından bu yana Türkiye'nin piyasa modeli içinde kalkınmasını, ekonomik ve sosyal yaşamda dünya standartlarına ulaşması için çabalarını sürdürmekte, araştırmalar yaptırmakta, bilimsel toplantılar düzenlemekte ve çeşitli yayınlar yapmaktadır.

Kamu yararına çalışan gönüllü bir özel sektör kuruluşu olan TÜSİAD, yayınlarında bilimsel ve tarafsız kalmayı amaç edinmiştir. Bu nedenle, raporda belirtilen değerlendirmelerin resmi görüşler veya üyelerin görüşleri ile doğrudan ilişkisi söz konusu değildir.

“2000’li Yıllara Doğru Yeni Ekonomik Süpergüç: Çin” isimli bu çalışma Mehmet Öğütçü tarafından hazırlanmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet Ögütçü, halihazırda merkezi Paris'teki bir uluslararası kuruluşta Asya-Pasifik ve Latin Amerika bölgesi ile ilişkilerden sorumlu yönetici olarak görev yapmaktadır. Dış politika ve uluslararası ekonomik ilişkiler konularında geniş akademik ve mesleki deneyime sahiptir.

AÜ SBF'den mezuniyeti takiben İş Bankası'nda Müfettiş Yardımcılığı yaptı. *London School of Economics*'de uluslararası ekonomi üzerine M.Sc. çalışması yürüttü. Aynı zamanda *Turkish Daily News*'in Londra muhabirliğini üstlendi. Merkezi Londra'daki *Global Analysis System* adlı bir ülke ve firma risk analizi kuruluşunda Türkiye dahil Balkan ve Ortadoğu ülkeleri üzerine bir dizi çalışma gerçekleştirdi. NATO Araştırma Uzmanı sıfatıyla Brüksel'de çalıştı.

Avrupa Birliği Komisyonu araştırmacısı olarak Bruges'daki *College d'Europe*'da "Türkiye'nin Yeni Avrupa Mimarisindeki Yeri: Güncel Bir Değerlendirme" başlıklı bir inceleme hazırladı. 1989-1991 yılları arasında T.C. Pekin Büyükelçiliği'nde görevde bulundu. Türkiye'nin OECD nezdindeki Daimi Temsilciliği'nde ticaret, kalkınma yardımı, turizm, eski Sovyet cumhuriyetleri ve Orta & Doğu Avrupa ülkelerine yönelik politika konularında çalıştı.

Cambridge Üniversitesi'nin çıkartmakta olduğu geleceğe dönük incelemelere yer veren aylık FUTURES dergisinde düzenli olarak makaleleri yayınlanmaktadır. Gelecek Bilimciler Uluslararası Birliği üyesidir. Bugüne kadar *Wall Street Journal*, *International Herald Tribune*, *Turkish Daily News*, Cumhuriyet, Yeni Yüzyıl, İktisat ve Milliyet gazeteleri ile Yeni Forum dergisine muhtelif konularda yazı katkılarında bulundu. OECD'nin yanı sıra Dünya Bankası, Trans-European Policy Studies Association ve ASEAN Center için projeler geliştirdi.

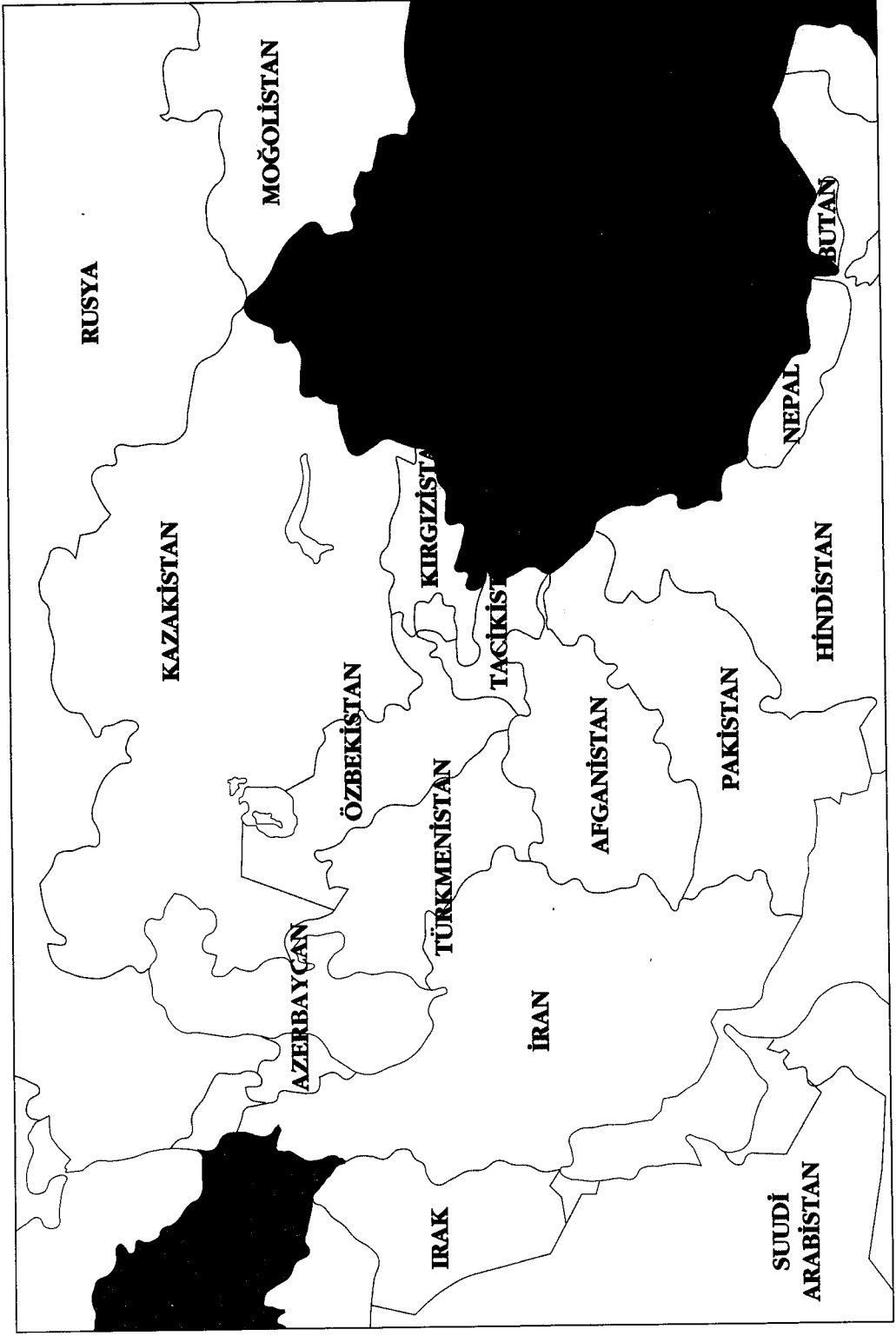
"İslam-Batı: Türkiye Köprü Rolü Üstlenebilir mi? (İngilizce), "Avrasya'da Enerji Potansiyeli ve Politika: Uzun Vadeli Bir Batı Stratejisi İhtiyacı" (İngilizce), "Dış Politikada Ekonomik ve Ticari Diplomasi", "Komşularımızla İlişkiler", "Asya'nın Asyalaşması Olgusu ve Türkiye", "Kafkasya'da Yarı Yolda Buluşmak" (İngilizce), "Küresel Enerji Arz ve Talep Dengesinde Çin'in Yeri" (İngilizce), "Dünya Sermaye Kıtlığı ve Türkiye", "Gümrük Birliği: Nereye Gidiyoruz?" vb. konularda çok sayıda yayınlanmış eseri bulunmaktadır.

Evli ve iki çocuk babasıdır. İngilizcenin yanı sıra Fransızca, Almanca ve konuşma düzeyinde Çince bilmektedir.

İÇİNDEKİLER

BAŞLARKEN	11
1. BÖLÜM: ÇİN: UYANAN YENİ EKONOMİK GÜÇ	19
Madalyonun Öbür Yüzü	24
Tarım: Ekonominin Belkemiği	27
Batı'nın Çin Çıkartması	29
Komşularla Yakınlaşma	33
2. BÖLÜM: DİNAMİK ASYA-PASİFİK: 21. YÜZYILA HAZIRLANIRKEN	35
Asya'da Başarı ve Bunalım Rüzgarları	40
Asya'nın Asyalılaşması Olgusu	45
Asyalı Değerler ve Çin	48
3. BÖLÜM: TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİ: GEÇMİŞTEN GELECEĞE	51
"Hıtaylar" ve Türkler	53
İşbirliği mi, Rekabet mi?	54
Çin ile İş Yapacaklara Pratik İpuçları	61
4. BÖLÜM: SOMUT ÖNERİLER: BİZ NELER YAPABİLİRİZ?	65
SONSÖZ	78
TEMEL EKONOMİK VE TOPLUMSAL GÖSTERGELER	79
YARARLANILAN KAYNAKLAR	81

TÜRKİYE-ÇİN

BAŞLARKEN*

Bir zamanlar, "keşke her Çinli'ye birer portakal satabilsek..." diyerek şaka yollu, 1.2 milyar nüfuslu Çin'deki dünyanın en kalabalık pazarının önümüze açabileceği ticaret fırsatlarını hayal ederdik. Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel, Mayıs 1995'teki Çin, Hong Kong ve Endonezya'yı kapsayan Asya gezisi sırasında, bu bölgede son yıllarda sağlanmış olan göz kamaştırıcı ekonomik gelişmeye duyduğu hayranlığı gizleyemiyordu. Ufkumuzu portakal satışı ile sınırlandırmayıp, Çin'de ve diğer Asya-Pasifik ülkelerinde daha derin sulara açılmamız ve dünyanın en hızlı büyümekte olan piyasalarında yerimizi zaman geçirmeksizin almamız gerektiğini vurguluyordu.

1970'li yılların gözde kitaplarından '*Çin Uyanırsa*'yı ya da Edgar Snow'un dünyaya kıta Çin'ini ilk defa takdim ettiği meşhur '*Çin Üzerindeki Kızıl Yıldız*'ını çoğumuz hatırlarız. O zamandan beri hep sorulagelmıştır: "Acaba Çin ne zaman uyancak?" Bu süreç çoktan başladı. Çin'in uluslararası sisteme tamamen katılmasıyla birlikte, dünyadaki geleneksel dengelerin temelden sarsılması ve birçok rolün yeniden tanımlanması kaçınılmaz görünüyor. Bunu, bizim de bugünden kavrayıp kendi payımıza düşen değerlendirmeyi yapmamızda ve ivedilikle harekete geçmemizde yarar var.

Çin bizim gözümüzde, gizemli, zengin kültür ve sanat birikimine sahip, "kızıl" piyasa ekonomik modelinin ve tedrici siyasi liberalleşmenin hüküm sürdüğü, dünyadaki her beş kişiden birini besleyen, giydiren, okutan, barındıran sarı insanların ülkesidir. Pasifik Okyanusu sahilindeki Shanhaiguan'dan ülkenin Batı ucundaki Jiayuguan'a kadar uzanan 6.000 kilometrelik meşhur Çin Seddi'nin, resmi Çin tarih kitapları her ne kadar inkar etse de, M.Ö.5. ve 3. yüzyıllar arasında Türk akınlarına karşı korunmak için yapıldığını biliyoruz. Çin hakkında başka neler biliyoruz? Çıplak ayaklı doktorlar. Akupunktur ülkesi. Yıllık kişi başına 300-350 dolar civarında ulusal gelir. 1.3 milyara yakın nüfusun daha da artmasını önleyebilmek için uygulanagelen aile planlaması ve tek çocuk politikası. 10-15 metre kareyi geçmeyen

* Raporun hazırlanması aşamasında Mehmet Ögütçü, Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in Çin'e resmi ziyaretinin hemen öncesinde, 26 Nisan-15 Mayıs 1995 tarihleri arasında Pekin ve Hong Kong'u ziyaret ederek önde gelen şahsiyetlerle bir dizi görüşmeler yapmıştır. Yazar, başta şahsi görüşlerini bildiren T.C. Pekin Büyükelçisi Sayın Berhan Ekinci, Xinhua Haber Ajansı Türkiye sorumlusu Sayın Li Xiande olmak üzere, bu çalışmaya muhtelif aşamalarda yorumlarıyla katkıda bulunmuş olan çok sayıda Türk ve Çinli yetkiliye, girişimi teşvik ettikleri için de Dışişleri Bakanlığı Ekonomik İşler Müsteşar Yardımcısı Büyükelçi Sayın Temel İskit ve TÜSİAD Genel Sekreteri Sayın Haluk Tükel, Genel Sekreter Yardımcısı Sayın Nilgün Demirtaş ile Brüksel Temsilcisi Sayın Bahadır Kaleağası'na, teşekkürlerini sunar OECD'den Sayın Serpil Doğan'a da yararlı telkinleri için ayrıca teşekkür borçluyuz. Kuşkusuz, bu incelemede yeralan bilgi ve görüşlerin sorumluluğu tamamen yazara ait olup ilişki içinde olduğu ya da temsil ettiği kuruluşları bağlamamaktadır.

daracık konutlarda yaşamaya çalışan aileler. Mao Zedong'un öncülüğünde inşa edilen "güleryüzlü köylü sosyalizmi". Üçüncü Dünya liderliğine adaylık. 1950'lerin başlarında Kore Savaşı sırasında Türk Tugayının Kuzey Kore safında yeralan Çinlilerle girdiği çarpışmalar. Çin hanedanlarının, Bizans entrikalarına parmak ısırtacak maharetteki iktidar mücadelesi, taht kavgası hikayeleri. Bir de, Çin'in kuzey batısındaki, bugün Sincan-Uygur Özerk Yönetim Bölgesi olarak bilinen kesimde Türk asıllı azınlıkların yaşamakta olduğu. Galiba, yukarda sayılanlar sokaktaki ortalama Türk'ün kafasındaki Çin imajını bir ölçüde özetlemektedir.

Bizim modern zamanlarda bölgeyi keşfimiz nisbeten yeni sayılır. Oysa, Çin'in motor rolünü üstlendiği Asya-Pasifik bölgesindeki ekonomik dinamizm ve de dünyanın iştahını kabartan muazzam pazar açılımı tabii ki yeni bir gelişme değil. 1970'lerin sonundan itibaren hızla uyanmakta olan Çin ve Doğu Asya ekonomik mucizesi üzerine kulağımızın dibinde adeta davullar çalınıyordu. Bugün Batılı ülkelerin kavramak için çaba sarfettiği Asya tarzı kalkınma modellerine burun kıvırıyorduk.

Eminiz ki, gerek bölgedeki diplomatik misyonlarımız, gerek sık sık resmi ziyaretlere çıkan heyetlerimiz, izlenimlerini ve ülkemizin bölgede güçlü bir mevcudiyet oluşturması için neler yapılabileceğine dair önerilerini Ankara'ya yansıtıyorlardır. Ancak içine kapanık bir politika ve kültür ortamı içinde kısır döngüye hapsolmuş tartışmalarla ufkumuz daraldığından, yakın geleceğimizi etkileyecek gelişmelere - bilinçli ya da bilinçsiz- gözümüzü kapatmayı sürdürüyoruz. Dünyada olup bitenleri, küresel eğilimleri kendi ulusal koşullarımız ışığında yorumlayıp bunlara uygun ve önceliklerimizi de gözetken uzun dönemli ulusal stratejiler üretmede, uygulamada yetersiz kalıyoruz. Oysa geleceğimizi biçimlendirecek çalışmaları gerçekleştirecek uluslararası çapta zengin bir insan birikimimiz oluşmuş durumda. İşlenmeyi, yönlendirilmeyi bekliyorlar.

Uzun Yürüyüş neticesinde 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması, Kültür Devrimi ve Maoist dönemin son bulması gibi dünyanın dikkatini çeken daha önceki olaylardan farklı olarak, bu ülkedeki mevcut ve 2000'li yıllarda meydana gelecek olası gelişmeler tüm uluslararası sistemi doğrudan etkileyecek gibi görünüyor. 1.2 milyarlık Çin'de olup bitenler önem bakımından artık sadece bu ülkenin meselesi olmaktan çıkmış, dünya sahnesinin tam merkezine kaymıştır; olumlu ya da olumsuz etkisi önemli başkentlerin siyasi kulislerinde, askeri komuta merkezlerinde, borsalarda, dünya petrol piyasasında ve banka yönetim merkezlerinde sığacağına hissedilmektedir.

Yeni pazar ihtiyacındaki belli başlı ülkeler, Çin'deki siyasi ve ekonomik gelişmelerin orta ve uzun vadede kendi çıkarlarını - özellikle de bu ülkeye yönelik yatırım ve ticaret politikalarını - nasıl etkileyeceğinin değerlendirmesini yapıp, bu ülkeye yönelik ulusal stratejilerini belirlemiş durumdadırlar. Siyasi ve ekonomik menfaatleri nedeniyle Çin üzerine en fazla kafa yorması gereken ülkelere birisi olan Türkiye acaba bugüne kadar neler yaptı? Gelecek için neler planlıyor? Haliha-zırda olduğu gibi 2000'li yıllarda da dünyanın en dinamik gelişme bölgesi özelliği-ni devam ettirecek olan Asya-Pasifik perspektifinde bu yeni ekonomik süpergüç ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini nasıl biçimlendirmeyi öngörüyor? Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği, şayet planlandığı şekilde 1 Ocak 1996'dan itibaren yürürlüğe girerse, uymak zorunda kalacağımız üçüncü ülkelere yönelik Ortak Gümrük Tari-fesi, Çin ile mevcut ticaret ve yatırım ilişkilerimizi ne yönde etkileyecektir?

Bu sorulara yanıt aramak bir yana, biz daha nerede durduğumuzu tesbit et-mekte güçlük çekerken, ABD, Avrupa Birliği (AB) ülkeleri, Japonya ve Latin Ame-rika bölgedeki ekonomik/ticari mevcudiyetlerini muhafaza etmek, daha da güçlen-dirmek için taze atılımlar peşinde koşmaktadırlar. Rusya da bölgeye dönük ulusla-rarası rekabet savaşına katıldı. Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC)'ne gözlemci statüsünde katılmak için başvuruda bulundu. Körfez ülkeleri bilinçli bir strateji ile yaklaşıyorlar Asya-Pasifik bölgesine, özellikle de Çin'e. Ekonomik rekabetin zorla-masıyla zaman içinde NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi), APEC ve AB'nin birleşmesiyle dünyanın en büyük serbest ticaret bölgesinin yaratılacağı ileri sürülmektedir. AB ile 1996 yılı başından itibaren yürürlüğe girmesi planlanan Gümrük Birliği, Türkiye'nin üçüncü ülkelere yönelik AB ortak ticaret politikasını benimsemesini öngördüğünden, Asya-Pasifik bölgesi ile ekonomik ve ticari ilişki-lerimizi şimdiden yeni bir çerçeveye oturtmak zorundayız. Mevcut ve gelecekteki ticaret ve yatırım menfaatlerimiz bundan nasıl etkilenecektir, azami yararı sağlaya-cak şekilde Çin ve diğer Asya-Pasifik ülkeleri ile Gümrük Birliği yürürlüğe girme-den ne gibi düzenlemeler yapabiliriz?

Geç de olsa, Türkiye'de siyasi yönetimin Çin'in ve Asya-Pasifik'in kültürel kim-lik, ekonomik pazar potansiyeli ve siyasi destek bakımlarından ülkemiz için taşı-makta olduğu öneme uyanmış olması büyük kazançtır. Herkes bu pazarlarda hak ettiğimiz yeri alabilmek için mutlaka *birşeyler* yapmamız gerektiğinde birleşmekle ve bu yönde siyasi irade ortaya konulmakla birlikte, nedense bu *birşeylerin* nasıl yapılabileceği konusunda kimse uzun dönemli bir ulusal strateji oluşturulması, he-defler tesbit edilip uygulamaya başlanması hususunda parmağını oynatmamakta-

dır. Vaatler, güzel sözler ya buharlaşmakta ya da kağıt üstünde kalmaya devam etmektedir. Görünen o ki, ne en üst düzey siyasi kadrolardan hedefler tesbit eden kesin bir talimat gelmekte, ne de bu tür bir çalışmayı gerçekleştirebilecek, destekleyebilecek durumdaki teknokratlar, akademisyenler, işadamları kendiliğinden harekete geçmektedirler. Bu gözlem, tabii ki sadece Asya-Pasifik ve Çin ile ilgili değildir; ülkemizde hemen her sahada gözlenmekte olan genel bir tikanıklığı, eksikliği yansıtmaktadır.

Bugün Batılı ülkelerin dış politikalarında *ekonomik/ticari diplomasi* kavramı merkezi bir konum kazanmış, yer yer diğer klasik diplomatik ve savunma önceliklerinin üzerinde önem taşır hale gelmiştir. Son olarak, ABD Yönetimi, araba ve yedek parçaları üzerine Japonya ile girdiği ticaret savaşında, otomobil imalatçılarının yoğunlaştığı Detroit seçmenlerinin oylarını kazanmak için Asya-Pasifik'teki yarım yüzyıllık güçlü ittifakın sarsıntı geçirmesini göze alabilmiştir. Herkes serbest ticaretin, açık pazarların, sermayenin serbest dolaşımının faziletleri üzerine nutuklar atmasına rağmen günümüz dünyasında ülkelerin temel amacı, ihracatı ve dış yatırım akışını mümkün olduğunca arttırmak, ülke içinde yeni iş imkanları yaratacak dış açılımları teşvik etmek ve yerli firmaların yurtdışında siyasi destekle yeni iş ve yatırım imkanları elde etmesine ortam hazırlamaktır. Özellikle de mevcut ekonomik durgunluk, kitlevi işsizlik ortamında bunun yadırganacak herhangi bir yönü bulunmamaktadır. Kalkınma yardımları, resmi/ticari krediler, yatırım risk sigortası, medya, siyasi kozlar, istihbarat servisleri, kültürel diplomasi hepsi külliyen ekonomik menfaatlerin hizmetine sunulmuş durumdadır. Bu durum karşısında, hem gelişmiş Batı dünyası, hem de Asya-Pasifik bölgesi ile ilişkilerimizde kapitalist sistemin kendi mantığı ve kuralları içinde hareket edip, serbest piyasa oyununu akıllıca oynamayı öğrenmek zorundayız.

Son zamanlarda Dışişleri Bakanlığı'mız bünyesinde sadece dış ekonomik ilişkiler ve ticaretten sorumlu bir Büyükelçinin tayin edilmesi, Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın eskisine kıyasla daha yaratıcı ve enerjik yaklaşımlar denemeye başlaması (İnternet bilgisayar şebekesine bağlanması, ticaret müşavirlerinin özel ihracat özendirme kurslarından geçirilmesi, vb), yabancı liderlerle hemen her resmi görüşmenin gündeminde ticari kolaylık ve taviz elde edilmesine yönelik girişimlerimize ağırlık verilmeye başlanması, kısacası ekonomik/ticari diplomasiye uluslararası ilişkilerimizde giderek merkezi bir konum kazandırma çabaları umutlarımızı arttırmaktadır. Kişilere bağlı olmayan dinamik bir yaklaşım için gerekli kurumsal yeniden yapılanmayı ve zihniyet devrimini gerçekleştirmek zorundayız. Dışarıdaki tem-

silciliklerimize daha geniş maddi imkanlar, yetişmiş personel ve yetki devri sağlanması; bunların hem Ankara ile hem de aralarındaki iletişimi en modern donanımla gerçekleştirmesi; dünyanın değişik köşelerinden akmakta olan bilgi, değerlendirme, istihbarat ve önerileri merkezde işleyip sonuçlandıracak, karşılıklı etkileşimde bulunacak ekiplerin oluşturulması ve bu tür görevlere kariyer dışından özel sektör deneyimli yeni kuşak uzmanların da atanabilmesi düşünülmelidir.

Etkin bir ekonomik/ticari diplomasi için Çankaya'dan Başbakanlığa, Dışişleri'nden Hazine'ye, Dış Ticaret'ten Maliye'ye, Eximbank'a tüm kamu kadrolarının ve özel sektör kuruluşlarımızın beyin frekanslarının yeniden ayarlanması, kurum kültürlerinin sorgulanması, hepsinden de önemlisi, konuya siyasi liderliğin sahip çıkması gerekmektedir. Bu hususta çıkarılacak reform paketleri sadece hukuki zemini hazırlayacaktır. Girişimin kağıt üzerinde kalmaması için önemli olan uygulamanın nasıl ve kimler tarafından, hangi istikamette gerçekleştirileceğinin, en üst siyasi düzeyde günbegün takip edilmesi, yerinde müdahalelerle alt kadronun yönlendirilmesidir. Dünyada bu alandaki diğer başarılı deneyimlerin incelenerek dersler çıkartılması da -ateşin yeniden keşfedilmemesi bakımından- büyük önem taşımaktadır. Özel sektör kuruluşlarımızın tribünlerden sahaya inerek kendi geleceklerini yakından ilgilendiren bu konuda aktif rol oynamaları, hem kendi aralarında hem de kamu ile ortaklaşa somut diplomatik girişimlere ön ayak olmaları kaçınılmaz bir görev haline gelmiştir. Sık karşılaşılan yolsuzluk, rüşvet, kayırmaca suçlamalarına meydan vermeyecek şekilde dış ekonomik menfaatlerimizin kollanmasına yönelik çabalarımızla kamu-özel sektör gönüllülüğünün sağlanması zamanı gelmiştir. Doğu-Asya ekonomik mucizesinin altındaki önemli etmenlerden birisinin bu işbirliği olduğunu unutmamak gerekir.

Dünyanın kesintisiz 4000 yıldan uzun süre sahnede kalabilmiş en eski medeniyeti olan Çin, dışa açılma ve reform sürecinin başlatıldığı 1978 yılından bu yana yıllık ortalama % 10'un üzerinde kalkınma hızı sağlayabilmiştir. Hammaddeye dayalı ticaretten teknoloji üretimine ve ihracına doğru yol almaktadır. Belli sektörlerde dünya pazarlarını sürekli zorlarken diğer yandan da büyümenin gerektirdiği muazzam boyutta ithalat ve yatırımı ülkeye getirebilmektedir. Bilinçli bir ileri teknoloji transferi politikası izlemektedir.

Dünya Bankası'nın satın alım gücü paritesine göre yaptığı hesaplamalarda, Çin halen ABD ve Japonya'nın ardından dünyanın üçüncü büyük ekonomisi olarak gözükmektedir. Hong Kong ve Tayvan'ın da hesaplama dahil edilmesi halinde *Büyük Çin Ekonomik Bölgesi*'nin 2002 yılında dünyanın en büyük ekonomisi ol-

masının beklendiği ileri sürülmektedir. Çin örneğine böylesine önem kazandıran ilginç bir olgu, tüm eski merkezi planlamacı ekonomilerde üretim gerilemesi, yaşam düzeyinde keskin düşüşler ve reform sürecinde ciddi sıkıntılar yaşanırken, bu gizemli ülkede Komünist Partisi'nin hala denetimi muhafaza etmesi ve değişen koşullara uyum sağlayarak Çin'e özgü bir *sosyalist piyasa ekonomisi* modelinin bayraktarlığını yapması olmuştur. İhtiyatlı ve tedrici bir yaklaşım seçilerek, Rusya'nın *Şok Terapi* uygulamalarından dolayı yaşamakta olduğu iniş-çıkış ve toplumsal patlamalardan uzak durmayı başarmıştır.

Bununla birlikte, Çin hakkında yanıltıcı, toz pembe bir görüntü çizmekten de kaçınmak gerekir. Herşeye rağmen, unutmayalım ki, Çin hala gelişme yolundaki bir ülkedir. Nüfusunun 900 milyonu kırsal bölgelerde ve önemli bir kısmı da sefalet çizgisinin altında yaşamaya devam etmektedir. Nisbeten daha gelişmiş güney ve doğu sahilleri ile ülkenin yoksul kuzey ve batı bölgeleri arasındaki ekonomik gelişmişlik ve gelir farklılığı uçurumu giderek açılmaktadır. Bu durumun, ülkede siyasi ve toplumsal sonuçları ağır gelişmelere yol açmasından ve -etnik ya da dini esaslara dayalı bölünme ihtimali zayıf olmakla birlikte - ülkenin nisbeten güçsüz bir merkez etrafında değişen ekonomik güç ve siyasi özerklikte rakip bölgelere bölünmesinden korkulmaktadır. Enflasyon, siyasi sistemin geleceği, döviz kurlarındaki belirsizlik ve komşu ülkelerle ilişkilerindeki gerginlik bu ülkeye milyarlarca dolar akıtmış olan yabancı yatırımcıları artan ölçüde tedirgin etmektedir.

Mao'nun sahneden çekildiği 1976'dan bu yana geçen on dokuz yıldır dünya nüfusunun dörtte birinin kaderine hükmeden 91 yaşındaki *kıdemli vatandaş* ya da *ulu lider* Deng Xiaoping, gelen haberlere bakılırsa, ölüm döşeginde son haftalarını yaşıyor. Ölüm haberinin duyulmasıyla ülkede bir kargaşa ortamı doğmaması için Pekin yönetimi halkı ve dış dünyadaki kaygılı gözlemcileri beklenen sona şimdiden alıştırmaya çalışıyor. Öyle görünüyor ki, Çin'in makus talihini değiştiren ve ülkeyi bugünlere taşıyan Deng'in mirası Mao'nunkini gölgede bırakacak. Yine de Deng sonrası dönem, sadece ülke içinde değil dış dünyada da hala cevap bekleyen bir soru olarak kafaları meşgul ediyor. Halihazırda Çin Komünist Partisi Genel Sekreteri, Cumhurbaşkanı ve Askeri Komite Başkanı ünvanlarını taşımakta olan Jiang Zemin iktidar iplerini elinde tutuyorsa da *Sanghay Kliği* ile ordu generalleri arasında cereyan edeceği anlaşılan kaçınılmaz müstakbel liderlik kavgasının ve buna paralel olarak yolsuzluğa karşı mücadele bayrağı altında sürdürülen siyasi tasfiyenin nasıl sonuçlanacağı merakla bekleniyor. Reform ve dışa açılım politikasının gelişim yönü, bölgelerarası dengesizlik ve rekabet, komşulara yönelik pragmatik dış politi-

kada muhtemel değişiklikler ve hızlı ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği de kafalardaki diğer başlıca soruları teşkil ediyor.

Bu incelememizde elden geldiğince yukarıdaki soruların cevabını aramaya çalışacağız. Pekin’de yaşadığımız şahsi deneyimlerimiz ve konunun uzmanlarıyla görüşmelerimiz ışığında, devasa boyutları ve geniş potansiyeli nedeniyle uluslararası iş ve sanayi çevrelerinin gözdesi haline gelmiş olan Çin’in bugününün tahlili, geleceğine ilişkin projeksiyonlar ve Türkiye’nin bu dinamik ekonomiye yönelik uzun vadeli stratejik yaklaşımının ne olması, nasıl şekillendirilmesi gerektiği hususlarındaki bazı düşüncelerimizi de paylaşmak istiyoruz. Çalışmada ele aldığımız konular öylesine geniş, meseleler öylesine karmaşık ki, raporu okuyanlar belli bilgi ya da değerlendirmelerin eksik kaldığından şikayet edebileceklerdir. Ne yazık ki, ülkemizde ilk elden yazılmış, çeviri olmayan ve Çin’i ciddi şekilde ele alarak bizim gözümüzle gün ışığına çıkarmaya çalışan, derli toplu bir esere rastlamak güç. Bazen gazetecilerimizin bir-iki haftalık gezileri sonrasında kaleme alınan sathi dizi yazılarına rastlıyoruz. Bazen de Dr. Cem Kozlu’nun kapsamlı bir beyin ürünü olan *“Türkiye Mucizesi İçin... Vizyon arayışları ve Asya Modelleri”* gibi eserleri ile Asya’ya yönelik ufukumuzu genişletebiliyoruz. Ancak bu alanda hala ihmal edilemez bir boşluk bulunduğu tartışma götürmez. Ülkemizin 21. yüzyılın bu önemli bölgesine ve tüm ilgili kesimlerin katkılarıyla çizilecek uzun vadeli bir strateji çerçevesinde yaklaşmasında ve Çin’in önder ülke olarak sivrildiği Pasifik Dünyası’na gecikmesizin yüzünü çevirerek içi boş sloganları bir kenara bırakıp ciddi şekilde keşfetmeye çalışmasında sonsuz yarar görüyoruz. Bu alanda beyin jimnastiği yapacak, bilgi ve politika tavsiyeleri üretecek kişilere, kurumlara büyük ihtiyaç var.

Raporun ilk bölümünde, Çin’in geleceğe dönük ekonomik ve siyasi değerlendirmesini yapmaya gayret edeceğiz. 2000’li yılların ilk çeyreğinde dünyanın en büyük ekonomisi olacağına dair tahminleri irdeledikten sonra, Çin ile ilgili madalyonun öbür yüzünü de göstermeye çalışacağız. Mao’nun öncülüğünde kırsal kalkınmanın motoru olarak kurulmuş olan komünleri ve nüfusun üçte ikisinin istihdam edildiği tarım sektörünü incelerken, kentler ile kırsal bölgeler arasında giderek büyümekte olan gelir farklılığının yaratabileceği toplumsal patlamalara da temas edeceğiz. Çin Pastası’ndan pay kapabilmek için “kurtlar sofrası”na oturmuş olan Batılı ülkelerin yaklaşımlarına, ekonomik/ticari diplomasi hamlelerine değindikten sonra Çin ile komşuları arasında giderek karmaşılaşan ve güven bunalımına sebebiyet veren ilişkiler demetini çözümlemeye çalışacağız.

İkinci bölümde, 21. yüzyıla beş kala dinamik Asya-Pasifik bölgesinin dünya

sistemindeki rolünü ve Türkiye'nin Asya'nın Asyalılaşması olgusuna nasıl yaklaşması gerektiğini tartışacağız. Asya'daki göz kamaştırıcı ekonomik gelişmelerin Batı'da körüklediği ticari himayecilik rüzgarları, bölgede ileride sıcak çatışmalara dönüşebilecek ihtilaflar, ortak değerler manzumesinden hareketle yaratılmaya çalışılan Asyalılık kimliği, Konfüçyus öğretileri ve Çin'in tüm bu denklemlerindeki yeri, yine bu bölümde gözden geçirilecektir.

Türkiye, Batılı ülkeler arasında Çin ile tarihin derinliklerine uzanan en eski (3000 yılı aşkın) ilişkiye sahip olan yegane ülkedir. Çin ile ekonomik ve siyasi ilişkilerinde nisbeten avantajlı bir noktadan başlamaktadır. Üçüncü bölümde, Uygurların deyişiyle "Hitaylar" ve Türkler arasındaki ilişkiler, tarihi bir perspektif içinde ele alınmaktadır ve ta Orta Asya'daki ortak tarihi mirastan günümüze kadar ilişkilerin geçmiş muhtelif aşamaları incelemektedir. Günümüzde Çin ile Türkiye arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin boyutları, yaşanılmakta olan sorunlar, işbirliği için gelecek vaat eden potansiyel sahalara, ayrıca Çin ile iş yapmak isteyenlere bazı pratik ipuçları da bu bölümün kapsadığı konular arasında bulunmaktadır. Raporun son bölümünde, Çin ile ilgili doğrudan mesleki deneyimimiz, bölgeye yönelik iş seyahatlerinde edindiğimiz izlenimler ile yabancı ve Türk yetkililerle yaptığımız görüşmeler ışığında, her biri ayrı ayrı geliştirilmeye muhtaç bazı öneriler sunulmaya çalışılmaktadır.

BÖLÜM

ÇİN: UYANAN EKONOMİK SÜPERGÜÇ

ÇİN: UYANAN EKONOMİK SÜPERGÜÇ

“Orada uyuyan bir dev var” diye başlıyordu Napolyon’un Çin’e ilişkin meşhur sözü ve uyarıyordu: “Bırakın uyusun; zira uyandığında bu dev dünyayı sarsacaktır”. Napolyon’un yaklaşık 200 yıl önce söyledikleri bugün gerçekleşme yolundadır. Asya’nın doğu ucunda ve Pasifik Okyanusu’nun batı kıyısında yer alan Çin, Rusya ve Kanada’dan sonra 9.6 milyon km²’lik yüzölçümü ile dünyanın üçüncü büyük ülkesidir. Kuzeyden güneye 5500 km., batıdan doğuya ise 5200 km.’lik bir toprak parçası üzerine oturmuştur. Doğu ve güney sınırlarını Bohai, Sarı, Doğu Çin ve Güney Çin Denizleri sulamaktadır. Karasuları dahilinde 5000’den fazla ada bulunmaktadır. 20.000 km.’den uzun kara sınırı vardır. Kuzeydoğusunda Kore, kuzeyinde eski Sovyet Cumhuriyetleri ve Moğolistan, güneybatısında Afganistan, Pakistan, Nepal, Butan ve Hindistan, güneyinde ise Burma, Laos ve Vietnam ile komşudur. Doğu ve güneydoğusunda Japonya, Filipinler, Malezya, Brunei ve Endonezya ile deniz sınırı paylaşmaktadır.

Zhongguo, Orta Krallık, Hitay ya da bizim bildiğimiz adıyla Çin, yaklaşık beş bin yıldır dünya sahnesinde gösterimden inmeyen önemli bir ülke. Batı dünyası ile tanışması Marco Polo’nun 13. yüzyılda izlenimlerini Avrupa’ya aktarması ve İpek Yolu ticaretinin gelişmesi ile başlamıştır. Türkler, bu kadim medeniyet ile en az üç bin yıl kah savaşarak kah barış içinde birlikte yaşamıştır. Zengin bir ortak tarihi paylaşıyoruz. Uygurların deyişiyle, bizler bugün Çin toprakları dahilinde olan *ata-vatandan* göçtükten sonra, dünya tarihinin muhtelif devrelerine damgasını vurmuş olan bu ülke ile ilişkilerimizi asgariye indirmiş ve zaman içinde Çin’i giderek ufkumuzdan çıkarmışız. Tarih kitaplarımızda da, özellikle Türk boylarını birbirine düşüren entrika hikayeleri nedeniyle, pek müsbet bir yer vermemişiz Çin’e.

Bugün Çin’in küresel gündemin ön sıralarına yerleşmiş olması onun önemli bir ekonomik süpergüç olacağına işaret eden güçlü tahminlerin doğal sonucudur. Mayıs 1993’te IMF ve Dünya Bankası’nın, Çin GSMH’sinin satınalım gücü paritesi esas alınarak hesapladığında, önceki tahminlerden beş kez daha büyük olduğunu açıklaması dünya ekonomi çevrelerinde tam bir bomba etkisi yarattı. Bu hesaplama göre, Çin ekonomisi artık 1.4 trilyon doları bulan toplam GSMH’si ile ABD ve Japonya’nın arkasından dünyanın üçüncü büyük ekonomisidir. Şimdilerde gözlenen yüzde 11-12’lik yıllık büyüme hızı aynen devam ettirdiğinde 2000 yılına kadar ikinci ve nihayet 2025 yılında da dünyanın en büyük ekonomisi olacağı ileri sürülüyor. Tabii ki, Çin’in kişi başına gelir ve yaşam standardı bakımından, bırakın ABD

ve Japonya'yı, Asya'daki yeni sanayileşmekte olan en mütevazı ülkeleri bile yakalaması en azından birkaç kuşak daha geçmesini gerektirmektedir. Kuşkusuz, dinamik Çin ekonomisinin mevcut süpergüçlerle kıyaslanmasına imkan veren onun 1.2 milyarlık nüfusu ve harekete geçirilmeyi bekleyen muazzam kaynakların yaratacağı potansiyel güçtür.

Çin, son on yıldır ortalama yıllık yüzde 10 ekonomik büyümeyi başardı. 1994 sonunda GSMH'si bir önceki yıla göre yüzde 11.8 artarak, resmi rakamlara göre, yaklaşık 519 milyar dolara ulaştı. Kişi başına yıllık GSMH bazı hesaplara göre 370, bazılarına göre ise 1600 dolar düzeyinde. Tahminler arasında büyük farklar bulunmaktadır. OECD tahminleri, Çin, Tayvan ve Hong Kong'dan oluşan *Çin Ekonomik Alanı*'nın 2030 yılında dünya GSMH'nin yüzde 12'sini, dünya ticaretinin ise yüzde 20'sini gerçekleştireceğine işaret etmektedir. İleri teknoloji transferi, dış ticaret ve yatırım stratejisinin en birinci önceliğidir. İthalat politikası 21. yüzyıla dönük hedefler ışığında rasyonel kararlarla merkezden bilinçle yönlendirilmektedir. Çin, Japon kalkınma modelini kendi koşullarına uyarlayarak inatla tatbik etmeye çalışmaktadır.

**Tablo: 1 Karşılaştırmalı Nominal GSMH Tablosu
(Milyar \$)**

Ülke	1991	1993	1995	1997	1999	2000-2010
Türkiye	108	124	93	116	142	255
Çin	375	531	602	904	1337	3783
ABD	5725	6343	7090	7778	8586	12016
Japonya	3377	4230	5011	5552	6294	8906
Güney Kore	294	331	437	547	672	1249
Endonezya	116	143	172	196	222	313
Tayland	98	124	162	194	232	413
Hindistan	249	257	339	397	416	738
Almanya	1723	1908	2264	2468	2802	4264
İtalya	1153	992	1137	1238	1349	1994
Yunanistan	71	74	84	91	100	145
Brezilya	405	504	1006	1035	1085	1336
Meksika	287	358	314	417	501	875
Mısır	33	40	46	53	63	99
İran	123	69	56	76	118	271
Nijerya	34	32	31	35	40	65
İsrail	63	70	82	98	118	213

Kaynak: DRI/McGraw-Hill World Markets Executive Overview
First Quarter 1995

Çin, 1994 yılında, 100 milyar dolar ile ABD'den sonra dünyada en fazla yabancı sermaye çeken ikinci ülke oldu. 1994 yılı sonunda ihracatı 121 milyar, ithalatı ise 116 milyar dolara ulaştı. Bu rakamlarla Çin dünya sıralamasında en fazla ticaret yapan onbirinci ülke konumunda gözüküyor. 1995 yılının sadece ilk çeyreğinde 31 milyar dolarlık ihracat ve 24 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirdi. 1993'de 12 milyar dolar ticaret açığı vermiş olan Çin, 1994 yılında 5.3 milyar ve bu yılın sadece ilk beş aylık döneminde 10 milyar doların üzerinde dış ticaret fazlası kaydetmiştir. Dokuzuncu beş yıllık (1996-2000) kalkınma planı hedeflerine bakılırsa Çin'in 2000 yılındaki toplam dış ticaret hacmi 400 milyar dolara ulaşacak. En önemli ticaret ortakları arasında Hong Kong, Japonya, ABD, AB, ASEAN ülkeleri, Güney Kore ve Tayvan yer almaktadır. Dış borcu ise halihazırda 100 milyar dolar civarında. 1994 başında 21 milyar olan döviz rezervlerinin dramatik bir artış kaydederek, Nisan 1995 sonu itibariyle 58 milyar dolara çıktığı bildiriliyor. Bu rezervler, ekonominin önceliklerine göre tahsis edilerek, genellikle tahıl ve petrol ithali, dış borç geri ödemeleri ve teknoloji yenilenmesi amacıyla kullanılmaktadır. Çin, Dünya Ticaret Örgütü'ne katılma çabaları çerçevesinde resmi para birimi yuan'ı 2000 yılına kadar tamamen konvertibl hale getirmeyi de öngörmektedir.

Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi, 1990'da ekonominin bu yüzyılın sonuna kadarki seyrini derinden etkileyecek bir dizi kararlara imza koymuştu. Kabul edilen on yıllık (1991-2000) kalkınma programı esaslarına göre, Çin, 2000 yılında 500 milyon ton tahıl, 1.4 milyar ton kömür, 2.7 milyon araba (2010'de 6 milyon), 80 milyon ton çelik ve 120 milyon ton demir üretecek; ayrıca, GSMH düzeyini 1980'e kıyasla dört misline çıkaracaktır. Ülke ekonomisinde sanayinin payının 2000 yılında yüzde 57.7'ye yükselmesi, tarımın payının bugünkü yüzde 21.7'den yüzde 15.4'e düşmesi bekleniyor.

Çin, giderek siyasi sistemine de damgasını vurmuş olan köylü toplum özelliğini yitirmektedir. Kentleşme süreci hız kazanıyor; tabii beraberinde, başta çevre kirlenmesi ve iç göç olmak üzere, çözülmesi güç yeni sorunlar da getirerek. Siyasi liderliğin temel amacı, önümüzdeki on yılda planlama ile piyasa düzenini - ana sektörler arasındaki dengeleri ve uzun vadeli stratejik menfaatleri de gözeterek şekilde - bağdaştıracak yeni bir *sosyalist piyasa ekonomisi* yaratmaktır. Beyinlerin kilitlendiği bu hedeflerin bir kısmının daha şimdiden aşıldığı, piyasa ekonomisinin yaygın bir şekilde benimsendiği, özel küçük ve orta ölçekli işletmelerin hızla çoğaldıkları görülmektedir. Artık sosyalist sözü ağızlara nadiren alınmaktadır.

Tablo: 2 2010 Yılına Doğru Çin Ekonomisi

	<u>1991</u>	<u>1993</u>	<u>1995</u>	<u>1997</u>	<u>1999</u>	<u>2000</u>	<u>2010</u>
GSMH (%)	13,0	13,4	11,3	9,9	7,9	7,5	7,2
Enflasyon (%)	6,9	16,5	21,5	15,0	14,0	13,3	11,6
İhracat (milyar \$)	85,1	90,8	102,2	119,9	164,4	255,7	543,5
İthalat (milyar \$)	78,9	102,8	114,8	138,4	188,1	281,5	567,9
Kişi Başına GSMH (\$)	366	445	392	492	720	1164	2739
Satın Alım Gücü Paritesine Göre (\$)	1878	2144	2402	2667	3182	4145	6934
Dış Borç (milyar \$)	69,3	83,5	96,8	103,7	109,1	130,9	136,0

Kaynak: Far Eastern Economic Review, 4 Mayıs 1995, Hong Kong

Madalyonun Öbür Yüzü

Çin ile ilgili değerlendirmelerde, sadece kendilerince sağlanan sosyalist yönetimlerin gözbebeği abartılı istatistiklerin ışıltısına kapılmayıp, çapraz kıyaslama yapılmasında ve karşıt görüşlerin de ortaya konulmasında yarar var. Çin pazar ekonomisine doğru emin adımlarla ilerliyor; ancak, istatistik toplama ve işleme süreci hala güvenilmesi zor eski usullerle yürütülüyor. Rakamların her zaman güvenilir olmadığını, bazen siyasi amaçlarla abartılabildiğini Çinli yöneticiler de kabul ediyorlar. Yine de, istatistiklere ne kadar az güvenilse de bu, Çin'in dünya ekonomisindeki oturmuş dengeleri sarsmakta olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

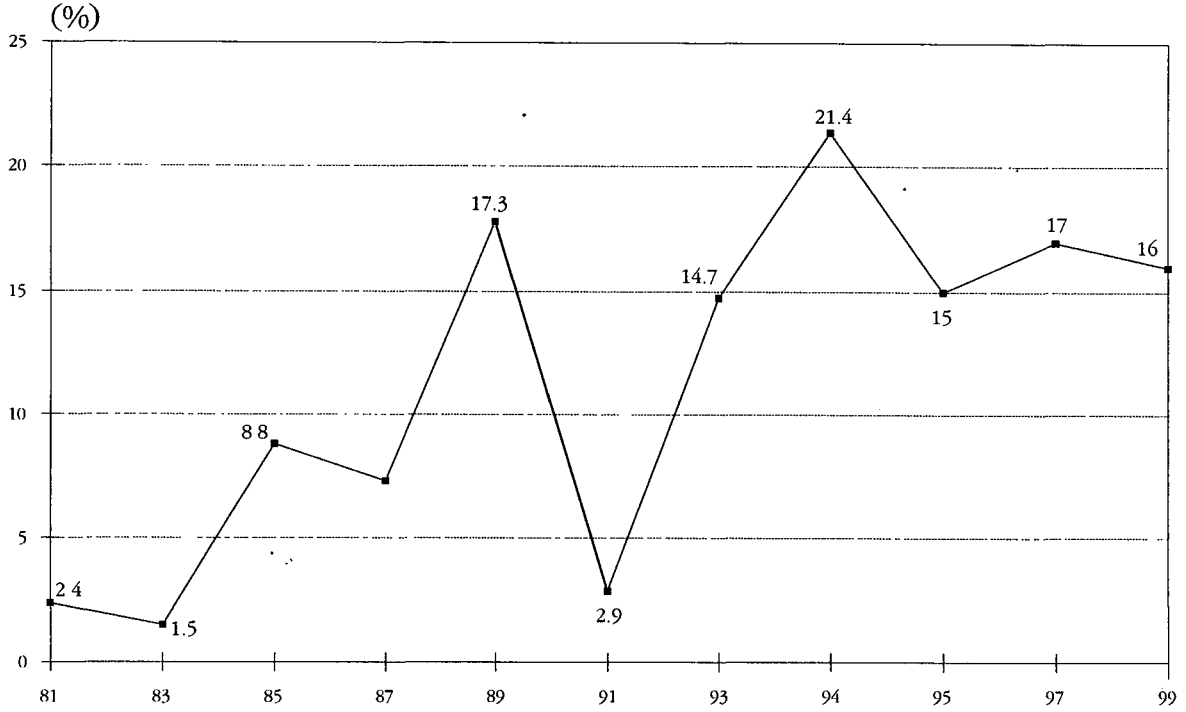
Dünya Bankası'nın *Doğu Asya Ekonomik Mucizesi* incelemesinde, bu ekonomilerin başarısının temelinde mali ve parasal istikrarı amaçlayan makro-ekonomik politikaların bulunduğu vurgulanmaktadır. Bazı uzmanlara göre, Doğu Asya'nın ekonomik büyümedeki göz kamaştırıcı başarısı, demokrasinin, hatta çoğulculuğun, ancak ülkede ciddi ekonomik ilerlemeler kaydedildikten sonra tadına bakılacak bir lüks olduğu tezinin doğruluğunu kanıtlamaktadır. Kalkınmanın ancak *yumuşak* bir otoriter rejim ile garanti altına alınabileceği söylenmektedir. Hatta, böyle bir sistemin, yeniden seçilmek kaygısıyla, kamuoyu ya da bencil menfaat gruplarına boyun eğmek zorundaki demokrasilerin çoğu zaman geri plana ittiği mali ve parasal istikrarı takviye edeceği de ileri sürülmektedir. Otoriter bir yönetim, bu düşünceye göre, ekonomik büyümenin sürükleyici gücüdür. Kaynakları daha kolaylıkla tahsis edebilir, uzun dönemde yararlı ancak kısa dönemde pek popüler olmayan istikrar reformlarını gerçekleştirebilir. İşgücünün yüksek ücret taleplerini frenleyebilir. Bu

arada, özel müteşebbisin gelişimine müsait bir ortam yaratabilir. Aynı görüş, Batılı anlamda çoğulcu demokrasinin sürdürülebilir kalkınmanın önünde bir engel teşkil ettiğini de savunmakta, Asya'nın kendine özgü koşullarına, geleneklerine uygun siyasi bir sistem modeli geliştirmektedir. Çin ekonomisinin 2000'li yıllarda dünyanın en büyük ekonomisi olacağına ilişkin iddialı beklentiler büyük ölçüde, çevresindeki siyasi rejimi otoriter, fakat ekonomileri dinamik ülkelerin başarı hikayelerinden esinlenmektedir. Orta Asya'daki yeni bağımsız devletlerin liderleride Pekin'i peşpeşe ziyaretleri sırasında Çin ve Suharto'nun Endonezya'sındakine benzer bir kalkınma modeline yakınlık duyduklarını açıkca ifade etmektedirler. Esasen kendisi özgün bir kalkınma modeli arayışı içinde olan Çin, ilginçtir, çevresindeki gelişme yolundaki komşularına örnek teşkil etmeye başlamıştır.

Çin ile ilgili iyimser değerlendirmelerde gözden kaçan bir nokta, Pekin Hükümeti'nin makro düzeyde mali ve parasal disiplin sağlamada ve özellikle de ülke çapında sözünü geçirmede yeterli araçlara ve güce sahip olmadığıdır. Mevcut yönetim, Güney Kore'nin nisbeten kısa bir zaman içinde yükselişini sağlayan militarist yönetimden çok Arjantin'deki hiper-enflasyoncu Peronistler ile kıyaslanmaktadır. Pekin, tam bir açmaz ile yüzyüzedir. Hem kentli hem de tarım nüfusunu tatmin etmek, böylece sosyal istikrarı korumak için sürekli para basmaktadır. Enflasyonu dizginlemek amacıyla kısılan kredi muslukları çok geçmeden yeniden açılmaktadır. 1994 sonunda bütçe açığı toplam 15 milyar doları -hükümet gelirlerinin dörtte birini- bulmuştur. Merkezi yönetimin vergi gelirleri giderek reel olarak azalmakta; bunun yanı sıra, ülkeden sermaye kaçıışı da hızlanmaktadır.

Hükümet, liberalizasyon hedeflerinde geri adım atarak fiyat denetimlerini yeniden gündeme getirmek, iç para hacmini genişleten sıcak döviz girişini kısıtlamak zorunda kalmıştır. Enflasyon 1994 yılı sonunda Çin'in kuruluşundan bu yana görülen en yüksek düzey olan yüzde 24'e fırlamıştır. Fiyat denetimleri ve büyüme hızının yavaşlatılması yoluyla enflasyon dizginlenmeye çalışılıyor olsa da, 1995 için yapılan yüzde 15'lik resmi enflasyon tahmininin pek de gerçekçi olmadığı ortadadır. Tarım yatırımlarının ve üretimin arttığı, ürün fiyatlarının hala merkezi yönetimce saptandığı bir ortamda bu hedefe ulaşmanın çok güç olduğu noktasında genellikle birleşiliyor. Yabancı yatırımcıların en büyük iki başağrısı: yüksek enflasyon ve döviz fiyatlarındaki belirsizliktir. Deng sonrası döneme ilişkin istikrarsızlık beklentilerinin yarattığı siyasi risk de yabana atılmayacak kadar yüksektir. Çoğu yabancı firma bu durum karşısında operasyonlarında uzun vadeli kar hedeflerini normalin çok üzerinde tespit etmektedir.

**Şekil: 1 Çin'de Enflasyon
(1981-1994) (1995-1999 tahmini)**

Kaynak: Çin Devlet İstatistik Bürosu
China Report Economist Intelligence Unit, 1995

Öte yandan, Çin'deki ekonomik patlamanın kısa ömürlü olacağını söyleyenler iddialarının tek dayanağının kötü makro-ekonomik yönetim olmadığını, aynı zamanda Pekin'in giderek daha özerkleşen eyalet yönetimlerini ve palazlanmakta olan özel sektör girişimcilerini etkin şekilde kontrol edememesinin de bu tahmine güç kazandırdığını ileri sürmektedirler. Merkezi yönetim ile, nisbeten daha gelişmiş olan Guangdong, Fujian, Hainan gibi eyaletlerin ve Özel Ekonomik Bölgelerin yöneticileri arasında izlenecek ekonomik politikalar ve yaratılan artı değer paylaşımı konularında sık sık ihtilaflar başgösterdiği bilinmektedir. Çin'in başlıca kentlerinde açıkça görünen ekonomik ilerlemenin göz boyayıcı, geçici olduğu, dışarıdan gelen ya da içeride basılan sıcak paraya dayandığı ve aynı tempoda sürdürülmesinin mümkün olamayacağı da kimi ekonomistlerce ileri sürülmektedir.

Sosyalist merkezi planlamacı ekonomilerde gözlenen aşırı talep, enflasyon, gelir farklılıkları, gizli işsizlik, rüşvet ve yolsuzluk, kalitesiz mal ve hizmet üretimi ve stok fazlası gibi kronik sorunlar ülkenin çoğu kesiminde aynen yaşanmaya devam etmektedir. Çin yönetimi doğu sahillerindeki nisbeten daha gelişmiş eyaletlere ta-

nınan özel kolaylıkların bölgesel dengesizlikleri daha da derinleştirdiği ve bu bölgelere iç göçü arttırdığı tesbitinden hareketle, Özel Ekonomik Bölgeler uygulamasını tedricen kaldırmayı ve yerine belli sanayi dallarını geliştirmeyi esas alan teşvikler getirmeyi öngörmektedir. Amaç, piyasa ekonomisi uygulamasını iç bölgelere de belli bir program çerçevesinde genişletmektir.

Belli bölgeler hızla gelişirken ülkenin büyük kısmında sefaletin hüküm sürdüğü, gelişmenin nimetlerinin her kesime eşit ölçüde yaygınlaştırılamadığı, bunun da sosyal tepkileri arttırdığı genel kabul gören bir gözlemdir. Resmi yayınlarda Çin'deki yoksul nüfusun 1978'deki 250 milyondan 1994 sonunda 70 milyona düştüğü belirtilmektedir. Öte yandan, özellikle kıyı bölgelerinde yüksek gelir kazanan küçük bir mutlu azınlık hızla serpilmektedir. Halen kentlerde ortalama yıllık gelirin 2300-2500 yuan civarında olduğu, kıyı bölgelerinde toplam 4 milyon kişinin 30.000 yuanın üzerinde gelire sahip olduğu kaydedilmektedir. Her gelir düzeyinde tüketim eğiliminin büyük hızla artmakta olduğu da görülmektedir. Çin'in sadece nisbeten gelişmiş Doğu sahillerinin sunmakta olduğu pazar imkanları bile tek başına uluslararası ticaret ve yatırım çevrelerini heyecanlandırmaya yetmektedir.

Tarım: Ekonominin Belkemiği

Aşırı ısınan ekonomide en ciddi uyarı sinyallerini son birkaç yıldır hızla gerilemekte olan tarım sektörü vermektedir. Resmi istatistiklere göre, 1994 yılında çiftçilerin net gelirleri 87 dolar civarında iken kentli işçiler 300 doların üzerinde kazanıyorlardı. Sanayi üretimindeki yüzde 25'lik artışa karşılık, tarım yüzde 4'ten daha az büyüme gösterdi. Bu arada, 1.2 milyarlık nüfusun 900 milyonunun kırsal bölgelerde yaşadığı dikkatten uzak tutulmamalıdır. Kentler ile kırsal bölgeler arasındaki uçurum giderek açılıyor; bunun şimdiden ciddi sosyal huzursuzluklar yarattığı, istikrarsızlık tohumlarını ektiği ve durumun Pekin'deki liderleri ciddi şekilde kaygılandırdığı görülmektedir.

Bugün Çin'de ülke GSMH'nin yaklaşık yüzde 35'i tarım sektöründen sağlanırken, toplam nüfusun yüzde 62.5'i kırsal alanda istihdam edilmektedir. Çinli liderler her fırsatta, dünyadaki toplam ekilebilir arazinin yüzde 7'si ile dünya nüfusunun yüzde 22'sini beslediklerini gururla ifade etmektedirler. 1994 yılında tarıma elverişli arazilerin, bir önceki yıla göre, 800 bin hektar azalarak 109.2 milyon hektara düştüğü belirtiliyor. Tarım arazisindeki azalmanın önü alınamadığı takdirde, bu muazzam nüfusun doyurulması ciddi şekilde tehlikeye girecektir önümüzdeki dö-

nemde. Çin, halihazırda nisbeten küçük boyuttaki tarım arazisi ile dünya nüfusunun beşte birini beslemeye çalışmaktadır. Gerçekten de, Çin'in dış dünyada en fazla hayranlık uyandıran yönü, her ne kadar ideal olmaktan çok uzak da olsa, dünyadaki her beş kişiden birini beslemesi, giydirmesi, barındırması, eğitmesi, temel sağlık hizmetleri sunması ve istihdam sağlamasıdır. Bu bunalım zamanında 1.3 milyar nüfusun sadece yüzde birinin bile çevre ülkelere mülteci olarak dağılmasının yaratacağı global kaos dünya liderlerinin uykularını kaçırmaktadır. Türkiye gibi orta büyüklükteki ülkelerde bile yukarıda sayılan asgari koşulları sağlamakta ne denli güçlük çekildiği hatırd tutulursa Çin'in başarısını takdir etmek gerekir. Üstelik de bu ülkenin nüfusu her yıl yaklaşık bir Avustralya nüfusu kadar çoğalıyorsa.

Tablo: 3 Karşılaştırmalı Nüfus Büyüklükleri (Milyon Kişi)

Ülke	1991	1993	1995	1997	1999	2000-2010
Türkiye	57,3	59,7	62,1	64,6	67,1	75,2
Çin	1158	1191	1224	1254	1284	1363
ABD	253	358	263	268	273	287
Japonya	124	125	125	126	127	129
Güney Kore	43,3	44,1	44,9	45,7	46,5	49,1
Endonezya	192	199	206	213	221	244
Tayland	56,9	58,6	60,2	61,9	63,5	68,6
Hindistan	866	900	932	965	998	1097
Almanya	80,1	81,4	82,4	83,0	83,3	83,8
İtalya	56,8	57,1	57,1	57,1	57,1	57,0
Yunanistan	10,1	10,4	10,4	10,5	10,5	10,7
Brezilya	153	159	165	172	179	202
Meksika	87,8	91,2	94,8	98,4	102	112
Mısır	53,6	56,0	58,5	60,8	63,2	69,8
İran	57,7	61,5	65,5	69,5	73,6	86,2
Nijerya	99,0	104	110	117	123	143
İsrail	5,0	5,4	5,8	6,0	6,3	6,9

Kaynak: DRI/McGraw-Hill World Markets Executive Overview
First Quarter 1995

Tarih boyunca nüfus artışının yaratacağı ilave tarımsal ürün talebini karşılamak Çin liderlerinin hep öncelikli konuları arasında yer almıştır. Bu nedenledir ki, çoğu Üçüncü Dünya ülkesinden farklı olarak, Çin'de sanayileşmeden ziyade kırsal gelişme genel kalkınma stratejisinin merkezi bir unsuru olagelmıştır. Bunu mümkün kılan anahtar kurum, tarımı, sermaye oluşumunu ve yerel sanayii, sağlık, refah,

eğitim ve kültür faaliyetleri ile biraraya getiren halk komünleridir. Aslında bu ekonomik yapı Çin'i diğer sosyalist ekonomilerden keskin çizgilerle ayırmaktadır. Komün, başka yerde benzeri görülmeyen kendine özgü bir kurumdur. Yerel hükümet etkinliklerini tarım ve diğer üretim etkinlikleri ile birleştirmekte, kırsal kesimin toplumsal, siyasi ve ekonomik yaşamını adeta tek bir birim içinde entegre etmektedir.

Batı'nın Çin Çıkartması

Batılı ülkeler, 1989 Tiananmen olayları sonrasında Çin'e karşı uygulamaya koydukları ekonomik ambargoyu bir bir kaldırmak zorunda kaldılar; insan hakları ihlallerine ilişkin tepki ve baskılar adeta bıçak gibi kesildi. Şimdi Batılı liderler kendi firmalarına Çin pastasından daha büyükçe pay kapmak için peşpeşe Pekin'i ziyaret ederek yoğun bir siyasi/ekonomik kampanya yürütüyorlar. Çin ile Batı ülkeleri arasındaki askeri işbirliği kanalları bile yeniden açıldı.

Ekonomik bağlamda, Çin'in lokomotif görevini üstlendiği Asya uluslararası sistemde giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Önde gelen Batılı ekonomiler bu yükselen bölgede yer edinmek için yoğun çaba sarfetmektedirler. Özellikle ABD, Avrupa'nın kendisine bağlanan umutları boşa çıkarıp nisbi durgunluk içinde gerilemeye devam etmesinin de etkisiyle, pusulasını Asya'ya çevirmiş durumda. Bundan üç yıl önce herkes Avrupa Birliği'nin 1992 *Tek Pazarı* hakkında iddialı demeçler vermekte; bunun yeni bir çağın müjdecisi olduğunu ileri sürmekteydi. Ancak büyük umutlar bağlanılan 1992 geldi ve geçti. Tek Pazar ideali hala tam olarak uygulamaya geçmeyi bekliyor. Ekonomilerde durgunluk, hatta gerileme, hüküm sürüyor. OECD ekonomilerindeki 35 milyonluk işsizlik dayanılmaz boyutlara ulaştı. Öte yandan, Amerika'nın Asya'ya yönelik ihracatı çoktan geleneksel Avrupa pazarlarına olanı geçmiş durumda. Asya'ya yönelim tabii ki sadece ABD'nin tekelinde değil. Avrupa da, Latin Amerika da, Ortadoğu da hep yeni fırsatlar bölgesi olarak görülen Asya-Pasifik'e doğru kaymaktalar. ABD halen Asya'daki en büyük yabancı yatırımcı ülke konumunda bulunmasına karşın ASEAN ülkelerindeki toplam Amerikan yatırımlarının ancak Hong Kong ve Singapur'un bu ülkelerdeki yatırımlarına eşdüzeyde olduğunu belirtmekte yarar var.

Tablo: 4 Çin'e Yabancı Yatırım (1979-93)

	\$ milyar	Toplam içinde yüzde payı
Geldiği Ülke		
Hong Kong & Makao	150.9	68.0
Tayvan	18.4	8.3
ABD	14.4	6.5
Japonya	8.9	4.0
Singapur	4.8	2.2
İngiltere	3.0	1.4
Tayland	2.1	0.9
Yatırıldığı Bölge		
Kıyı Bölgeleri ve Eyaletler	179.9	81.9
Guangdong	74.7	33.7
Jiangsu	19.8	8.9
Şanghai	13.4	6.0
Shandong	12.5	5.7
Fujian	12.5	5.6
Pekin	10.4	4.6
Liaoning	7.7	3.5
Gerçekleşen Toplam Yatırım	221.9	100.0

Kaynak: Ministry of Foreign Trade and Economic Co-operation, Beijing

Geçen yaz Avustralya Ticaret Bakanı beraberinde 120 işadamı ile iki günlük Avustralya-Çin Forumu toplantısı için Pekin ve Şanghai'yı ziyaret etti. İzleyen aylarda Çin Dış Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Bakanlığı 100 kişilik bir heyeti Sidney ve Melbourne'a gönderdi. İki ülke arasında 1994 yılı toplam ticaret hacmi 3.9 milyar dolar idi. ABD Ticaret Bakanı Brown, Başkan Clinton'un Özel Temsilcisi sıfatıyla, dev bir uçak dolusu şirket başkanı ile birlikte 1994'ün ikinci yarısında büyük bir çıkartma yaptı. Sonuç: 6 milyar dolarlık ihale bağlantısı. Arkasından, Enerji Bakanı da benzeri bir misyonda Amerikan enerji şirketlerine 5 milyar doları bulan elektrik santrali ihaleleri kazandırdı. Fikri Mülkiyet Haklarının Korunmasına ve Çin pazarının dış yatırıma daha da açılmasına ilişkin ABD taleplerinin kabul ettirilmesi üzerine Washington, Çin'in Dünya Ticaret Teşkilatı'na girişine koyduğu çekinceyi de kaldırdı. Aynı tutum, Alman Başbakanı Kohl'un 180 kişilik bir heyetle yapmış olduğu ziyarette de gözlemlendi. Alman firmaları için ilk elde 3 milyar dolarlık iş ve yatırım olanağının önü açıldı. Sadece 1994 yılında Alman firmaları 1.5 milyar dolarlık sermaye getirdiler Çin'e. Fransız eski Başbakanı Balladur ise toplam 30 milyar FF'lik Fransa-Çin ticaret hacmini genişletebilmek amacıyla kalabalık bir heyetle önemli Çin kent-

lerini ziyaretleri sırasında, Fransız firmalarına yeni ihale ve iş imkanları yarattı. Japonya, Kanada, İtalya ve İngiltere de bu yarışta geri kalmama telaşı içinde en üst düzeyde ziyaretleri sıklaştırmaya bakıyorlar. Komşu Rusya, Güney Kore ve Orta Asya Cumhuriyetleri de Pekin'e düzenli ticaret heyetleri gönderen ülkeler arasındalar.

Tablo: 5

Çin'in İthalatında İlk 10 Ülke

1994	(milyar dolar)
1. Japonya	26.3
2. Tayvan	14.0
3. ABD	13.9
4. Hong Kong	9.4
5. G. Kore	7.3
6. Almanya	7.1
7. Rusya Federasyonu	3.4
8. İtalya	3.0
9. Singapur	2.4
10. Avustralya	2.4

Çin'in İhracatında İlk 10 Ülke

1994	(milyar dolar)
1. Hong Kong	32.3
2. Japonya	21.5
3. ABD	21.4
4. Almanya	4.7
5. G. Kore	4.4
6. Singapur	2.5
7. İngiltere	2.4
8. Hollanda	2.26
9. Tayvan	2.24
10. İtalya	1.5

Kaynak: China Statistical Yearbook, 1995

Uluslararası finans kurumları da yakın ilgi ve desteklerini esirgemiyorlar. Çin, Dünya Bankası'ndan en fazla kredi alan ülke konumuna geldi. Sadece 1994 yılında 3 milyar doların üzerinde kredi kullanılmıştır. 1980'den bu yana Çinliler 141 proje için Dünya Bankası'ndan toplam 22 milyar dolar almışlar, önümüzdeki beş yıl boyunca da altyapı yatırımları için 15 milyar dolar daha kredi almayı öngörüyorlar. Ülkemizin de üyesi olduğu Asya Kalkınma Bankası ise sadece 1993'de 1 milyar doların üzerinde kredi sağladı Çin'deki altyapı projelerine. Aynı şekilde, bazı geri ödeme güçlükleri yaşanmakla birlikte özel bankalar da Çin'e kredi vermek için yarışıyorlar aralarında. Batı'nın bu yoğun ilgisinin, Çinlilerin özgüvenlerini arttırdığı, hatta zaman zaman Batılıları küçümseyici tavırlar içine bile soktuğu görülmektedir. Çin tarafı artık Batı ile müzakerelerde kural koyucu ve seçici olabilmektedir. Zira, Çin hakkında ne konuşulursa konuşulsun, nihai tahlilde, boyutların gerçekten de ihmal edilemeyecek kadar büyük olduğu hususunda birleşiliyor: toprak alanı, nüfusu, yıllık GSMH büyüme hızı, yabancı yatırım akışı, dış ticaret hacmi, dış borçları, tarımsal potansiyeli, dünya enerji arz-talep dengesindeki yeri, silahlı kuvvetleri, sanayi potansiyeli, çevre kirlenmesine katkısı...

Tablo: 6 Karşılaştırmalar Tablosu

ÜLKELER	GSMH Satın Alma Gücü Paritesine Göre (milyar \$)	GSMH Büyümesi %	Kişi Başına Ulusal Gelir (dolar)	Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi Başına Ulusal Gelir (dolar)	Tasarrufların GSMH'ya Oranı %	Altın Hariç Rezervler (milyar \$)	Cari Ödemeler Dengesi (milyar \$)	12 Aylık İhracat (milyar \$)	Enflasyon %	Dış Borç (milyar \$)
Çin	2.855	11	435	2.428	36	58.0	4.4	120.0	21.3	100.0
Türkiye	330	-5.9	2.140	5.550	20	6.8	-5.0	16.5	125.0	59.8
Japonya	2.633	0.6	37.500	21.090	34	123.9	126.1	403.0	0.7	0
Almanya	1.619	2.8	24.900	20.165	28	85.1	-23.8	384.0	2.4	0
Hindistan	1.126	5.3	310	20.165	24	85.1	-23.8	384.0	2.4	0
Meksika	634	4.0	4.195	7.490	17	6.7	-28.0	47.2	15.1	118.0
İran	325	1.8	2.320	5.280	30	5.0	-4.7	14.9	22.9	20.6
Tayvan	257	6.5	11.236	12.315	27	95.2	6.0	88.7	3.9	0
İngiltere	1.030	4.0	16.600	17.750	15	40.7	-5.6	190.0	3.5	0
Tayland	376	8.5	2.085	6.390	37	30.3	-8.5	43.5	4.8	62.1
Brezilya	856	5.7	2.800	5.470	21	37.0	-0.6	41.3	431.0	132.7
Rusya	927	-15.0	2.100	6.220	37	5.0	1.0	38.1	203.0	83.1
Endonezya	588	7.4	705	3.140	38	13.0	-2.9	40.1	9.6	90.0
ABD	6.387	4.6	25.200	24.750	15	63.3	-142.5	503.0	2.9	555.7
Hong Kong	130	5.5	19.500	21.670	30	49.3	3.5	150.0	8.9	0
Güney Kore	432	8.4	7.250	9.810	35	25.7	-4.8	92.3	4.2	54.2

Kaynak: Asiaweek, 5 Mayıs 1995, Hong Kong

Komşularla Yakınlaşma

Çin gibi devasa boyutlardaki bir ülke ile sınır paylaşmak özellikle güvenlik mülahazaları nedeniyle komşularını tedirgin etmektedir. Öte yandan, komşu ülkeler için Çin pazarı cazip fırsatlar da sunmaktadır. Bölgedeki ülkelerin Çin ile ticaret ve yatırım ilişkilerine bir göz atarsak, ilk sıralarda Japonya, Tayvan, Hong Kong, Singapur ve Güney Kore gözükmektedir. Çin-Japonya ticaret hacmi 1994 sonunda bir önceki yıla göre yüzde 31 artarak 37.8 milyar dolara çıkmış. Çin'in dünya ekonomisi ile bütünleşmesinin ve dışarıya açılmasının en güçlü destekçisi olan Tokyo son zamanlarda Çin'e yönelik kalkınma yardımı fonlarını altyapı ve modernizasyon projelerinden çevre yatırımlarına kaydırды; anlaşılan, kendi parası ve teknolojiyle rakip yeni bir *Doğu Asya Kaplamı* yaratmak istemiyor. Çin'in Mayıs 1995'te nükleer denemelere yeniden başlaması üzerine Tokyo bu ülkeye yönelik kredilerin bir kısmını askıya aldı. Çin Silahlı Kuvvetleri'nin hızlı modernizasyonu çabaları da Japon yönetimini derinden kaygılandırmaktadır.

Rusya ile Çin arasında özellikle Gorbaçov döneminde tohumları atılan yakınlaşma süreci de giderek hız ve muhteva kazanmaktadır. 1994 Eylül'ünde Jiang Zemin 1957'den bu yana Moskava'yı ziyaret eden ilk Çin Cumhurbaşkanı olarak, Rusya ile işbirliğinin muhtelif sahalarda derinleştirileceğinin işaretlerini verdi. Bu gezide bir dizi ticaret ve işbirliği anlaşması imzalandı. İki ülke liderleri, nükleer silahların artık birbirlerinin topraklarını hedeflemeyeceğini vaat eden siyasi bir bildiri de imzaladılar. İdeolojinin ikili ilişkilerini etkilemeyeceği ve birbirinin güvenlik menfaatlerini tehlikeye atabilecek rakip ittifaklara katılmayacaklarına karşılıklı söz verdiler. Uzun yıllardır ihtilaflı olan Rusya -Çin sınırının batı kesiminin demarkasyonu meselesi de sonuca bağlandı. Yeni bir tür *yapıcı ortaklık* üzerinde mutabakata varıldı. Rus ekonomisindeki dalgalanmalar yüzünden geçen yıl keskin bir düşüş kaydeden ikili ticarete rağmen Çin hala Rusya'nın en önemli ticaret ortaklarından birisi olmaya devam ediyor. Halihazırda Çin, Rusya'nın ikinci büyük ticaret ortağı konumundadır. 1992'de 5 milyar doları aşan ticaret hacmi, izleyen yıl 7.68 milyar dolara fırladı ve Çin'e Rusya'dan yapılan ihracat toplam 5 milyar doları buldu. 2000 yılına kadar da mevcut ticaret hacminin ikiye katlanmaması için hiçbir neden görmüyor iki taraf yetkilileri de. İki ülkenin Orta Asya'da özellikle güvenlik, kökten-dinci İslami ve milliyetçi etnik hareketlerin önünün alınması konularında ortak çıkar paylaştıkları biliniyor. Reform sürecinde tatbik etmekte olduğu Şok Terapisi'nin sıkıntılarını yaşamakta olan Rusya, Çin'in tedrici liberalleşme ve sosyalist

piyasa ekonomisi politikasını gıptayla izliyor. İkinci Dünya Savaşı'nın sona erişinin 50.yıldönümü törenleri vesilesiyle Moskova'da iken Yeltsin ile görüşen Jiang Zemin, iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin devam edeceğinin yeniden altını çizdi; ancak bu defa siyasi ve askeri alanlarda ikili ilişkilerin gelecek seyri konusunda mesafeli konuşmayı tercih etti. Çin, Rusya ile ilişkilerini dünyadaki güçler dengesi denklemini hesaba katacak şekilde yönlendirmeye çalışmaktadır.

1990 yılında Pekin ile diplomatik ilişki kuran Güney Kore ile Çin arasındaki ekonomik ilişkiler ise diğer bölgesel ticari bloklarla rekabet edebilecek potansiyel bir *Sarı Deniz Ekonomik İşbirliği* bölgesi yaratma yolunda ilerlemektedir. Seul, yürütmekte olduğu yoğun ekonomik diplomasi sayesinde Çin'in ticaret ortakları arasında ilk beşe girmeyi başarmıştır. Önde gelen yabancı yatırımcılardan da birisidir. Çin Cumhurbaşkanı Jiang Zemin Mayıs 1995 sonunda Güney Kore'ye bugüne dek yapılan en üst düzey siyasi ziyareti gerçekleştirmiş, ekonomik, siyasi ve askeri ilişkilere ivme kazandırmıştır. Bu arada, Rus-Uzakdoğusu, Kuzeydoğu Çin, Kore Yarımadası ve Japonya'yı kapsayan 290 milyon nüfuslu ve 43 trilyon dolarlık GSMH büyüklüğüne sahip bir *Japon Denizi Ekonomik Bölgesi* kurulmasından da söz ediliyor. Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) forumu ve ASEAN (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği) da bölgesel ekonomik bütünleşme alanlarında önemli girişimler olarak göze çarpmaktadır. Çin, 2010 yılına kadar kurulması öngörülen APEC serbest ticaret bölgesine katılacağını bildirdi. Ancak, 1994 yılında Endonezya'nın Bogor kentinde APEC Devlet Başkanlarının almış olduğu bu kararın uygulanması hayli güç gözüküyor. Yirmibeş yıl içinde Çin'in tamamen açık bir pazar ekonomisi olması, Japonya ve Endonezya'nın tarım sektöründe deregülasyonu gerçekleştirmesi, Singapur'un hizmet sektöründeki tüm kısıtlamaları kaldırması, ABD'deki tekstil ve tarım sanayiindeki korumanın kaldırılması pek kolay hedefler değil.

B Ö L Ü M 21

DİNAMİK ASYA-PASİFİK:

21. YÜZYILA

HAZIRLANIRKEN...

DİNAMİK ASYA-PASİFİK: 21. YÜZYILA HAZIRLANIRKEN...

1944 yılında Bretton Woods'da İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri tarafından kurulmuş olan uluslararası ekonomik düzen yakın zamanlarda ciddi bir kabuk değiş-tirme sürecine girmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, yeni ekonomik güçlerin yükselmesi ve piyasaların, şirketlerin süratle küreselleşmesi nedeniyle dünya ekonomisinin 21. yüzyılda bugünkünden çok farklı olacağını söylemek kehanet sayılmaz. Uzunca bir süredir başta G-7 ülkeleri (ABD, Japonya, Kanada, Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya) olmak üzere birçok ülke "21. yüzyılın fırsatlarını, sorunlarını göğüslemek için ne tür bir uluslararası kurumsal çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır? Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı ve Dünya Ticaret Teşkilatı değişen koşullara göre nasıl yeniden yapılanabilir?" ve "Halkımızın refahını ve güvenliğini arttırmak için ülke içindeki mevcut kurumlarımızı, yerleşik davranış biçimlerimizi nasıl yeniden gözden geçirebilir, ihtiyaçlarımıza uyumlu hale getirebiliriz?" sorularına yanıt arayışı içindedirler.

Dünya ekonomileri sadece mal ticaretiyle değil aynı zamanda hizmet değişimi, finansman ve çokuluslu firma üretimi yoluyla da süratle bütünleşme sürecine girmiştir. Geçmişin merkezi planlamacı ve otarkik ekonomileri bugünün en hareketli piyasa ekonomisi savunucuları haline dönüşmüşlerdir. Çin, kırk yıldan fazla süren güzellik uykusundan uyanmış, bir milyardan fazla insanı sefalet çizgisinin üzerine çıkarmaya, dev cüssesiyle dünya ekonomik dengelerini sarsmaya çalışmaktadır. Aynı şekilde, 1991'de başlayan ekonomik dışa açılma çabasını kesintisiz sürdüren 900 milyon nüfuslu Hindistan da, 21. yüzyılın önemli ekonomik güçlerinden birisi olmaya aday görünüyor. Dikkatle gözlenmesi gereken diğer bir Asya dev-i de Endonezya. Vietnam, 1986'dan bu yana tatbik etmekte olduğu *Doi Moi* (ekonomik yenilenme) stratejisi ile hızla sefalet liginden bir üst kümeye doğru yükselmekte. 450 milyonluk Latin Amerika'nın büyük bir kısmı devletçi ve içe dönük kalkınma stratejilerini terketmiş durumda; nihayet, dünya sistemine yeniden katılarak ekonomik büyüme ve düşük enflasyonun tadını çıkarıyorlar. Bazı eski Sovyet Cumhuriyetleri ile Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri de, -değişen başarı oranlarında- dünya ekonomisi ile süratle bütünleşmenin yoğun çabası içindeler.

Tablo: 7 Çin ve Doğu Avrupa Ekonomilerinin Karşılaştırılması

Ülke	Kişi Başına Düşen GSMH	Yıllık GSMH Büyümesi (%)					Yıllık enflasyon Oranı (%)			İhracat		
		1980-82 Ortalama	1992	1993	1994	1980-92 Ortalama	1992	1993	1994	1980-82	(%) 1978	Yıllık Büyüme 1992 1993
Çin	470	7.6	13.0	3.7	11.8	6.5	5	13	22	11.9	9.9	82.5 110.4
Rusya Federasyonu	2,510	2.4 (1986-89)	-19.0	-18	16	-	-	1,200 Ağustos	203 Aralık	-	23.3	9.9 24.5
Bulgaristan	1,330	1.2	-7.9	-5.0	-2.0	11.7	92	75	55	-	1.6	2.9 2.8
Çek Cumhuriyeti	2,450	0.6*	-5.0	0	2.0	3.5*	-	21	11	-	3.9	13.2 12.0
Macaristan	2,970	0.0	-4.6	-2.0	0	11.7	25	24	25	1.6	7.2	10.9 12.6
Polonya	1,910	1.1	1.5	4.0	4.0	67.9	43	39	28	3.0	7.4	17.6 20.4
Romanya	1,130	-1.1	-10.2	0	-2.0	13.1	-	300	200	-10.4	8.0	5.8 6.5

* 1980-91 dönemi

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Report, 1994

Transition (Dünya Bankası'nın hazırlamakta olduğu "The Newsletter"), muhtelif yıllar
IMF, Direction of Trade Statistics, muhtelif yıllar ve Çin için State Statistical Bureau.

Üçüncü Dünya dediğimiz ve gelişmişlik düzeyi bakımından kendi içinde çok sayıda farklı ülkeler grubunu barındıran geleneksel sınıflandırma, günümüzde yetersiz kalmaktadır. Zamanında sistem içinde ihmal edilebilir bir alt grup olarak görülen bu ülkeler artık dünya ekonomisinde önemli roller oynamaya aday ülkeler olarak su yüzüne çıkmaktadırlar. Önümüzdeki 25 yıl içinde dünya ekonomik güçler dengesinde muazzam bir değişiklik yaşanacağını söylüyor *The Economist* son sayılarından birisinde. Gerçi bugün, son 150 yıldır olduğu gibi, hala sanayileşmiş ülkeler dünyamıza hükmediyorlarsa da sadece bir neslin hayatına sığacak kadar kısa bir süre içinde bunların bir kısmının yeni yeni ortaya çıkmakta olan genç ve dinamik ekonomik devler tarafından cüce bırakılacaklarından da şüphe edilmiyor. Dört Asya Kaplanının (Hong Kong, Tayvan, Singapur ve Güney Kore) son otuz yıldır dünya piyasalarına girmeleri ve kendilerine yer açmaları kolay olmadı. Bunların toplam nüfusu 73 milyon civarındadır. İlk kaplan olan Japonya'yı da eklerseniz toplam nüfus büyüklükleri yine de 200 milyonun üzerine çıkmamaktadır. Oysa şimdi Asya, Latin Amerika ve Doğu Avrupa'da 3 milyarı aşkın insan piyasa ekonomisi kulübüne, yani zenginler dünyasının 1 milyarlık nüfusuna, büyük bir şevk ve dinamizmle katılmaya hazırlanıyorlar. Rekabet ortamını kızıştırıyor, gelişmiş ülkelerin geleneksel pazarlarını zorluyorlar. Ticaret savaşlarının baş aktörleri olma yolundalar.

Bu dinamik gelişme Batı'da geleceğe ilişkin pek de haksız olmayan ciddi korkuları ateşliyor. Serbest ticaretin ancak benzeri gelişme düzeyindeki ülkeler arasında kabul edilebilir olduğu; gelişme yolundaki ülkelere serbest ticaretin --üretim ve yatırımlar düşük ücretli ülkelere kayacağından-- kaçınılmaz şekilde kitlevi işsizliği ve büyük ücret farklılıklarını doğuracağı yaygın olarak ileri sürülüyor. İşçi ücretleri düşük düzeyde olan, temel insan haklarına aykırı çalışma koşullarına sahip ve çevre standartlarına aldırış etmeyen bu ekonomilerin Batı ile "haksız" bir rekabet içinde olduklarından şikayet ediliyor. Sonuçta, özellikle oy kaygısı içindeki bazı politikacılar, ülkelerindeki sosyal patlamaları önlemenin tek yolunun Üçüncü Dünya rekabetini dışarıda tutmak, bunun için de ithalat kontrolü -yani himayecilik- getirmek olduğunu savunmaktalar. İlginç olan, 1950 ve 60'lı yıllarda gelişme yolundaki ülkeler, sanayileşmiş Batı dünyası ile ticareti kendi sanayi kalkınmalarına bir tehdit olarak görüp himayeciliği savunuyorlardı; bugün ise bu rollerin değiştiği görülüyor. Gelişmiş Batı ülkelerinde bu yeni dinamik ekonomilerin bir tehdit değil yeni iş ve yatırım sahaları yaratacak bir fırsat olarak görülmesi gerektiğini savunan düşünce ekolleri de yok değildir. Küresel piyasalarda ortaya çıkan yeni fırsatların başında, gelişme yolundaki ülkelere yönelik toplam doğrudan yabancı yatırımın

neredeyse yarısına yakını tek başına cezbeden Çin'in geldiği konusunda tereddüt bulunmamaktadır.

Asya'dan Başarı ve Bunalım Rüzgarları

21. yüzyılın önceki yüzyıllardan en önemli farkı artık üç dünya güç merkezi-nin ortaya çıkmış olmasıdır: Avrupa, Kuzey Amerika ve Doğu Asya. 1960'larda Ja-ponya ve Doğu Asya ülkeleri dünya GSMH'sinin ancak yüzde 4'ünü üretirlerken ABD, Kanada ve Meksika'nın payı o tarihlerde yüzde 37 civarında idi. Bugün her iki bölgesel grup da, hemen hemen dünya GSMH'sinin eşit payına (her biri yüzde 24) sahiptir. 1990'larda dünya ekonomik büyümesinin yarından fazlası Asya'da ger-çekleşirken Kuzey Amerika ve Avrupa ekonomileri giderek daralma sürecine gir-mişlerdir.

Asya'daki hızlı ekonomik büyüme ve bunun getirdiği özgüven bölgesel siyasi güç dağılımında temel kaymaları zorunlu hale getirmektedir. Küresel düzeyde bir-çok bakımdan kıta Avrupa'sından daha önemli hale gelmekte olan Asya'da, haliha-zırda dünya GSMH'nin dörtte biri yoğunlaşmış durumdadır. Dünya Bankası'na gö-re bugün ile 2000 yılı arasında dünya ticaretindeki büyümenin yarısına yakını da Asyalı ülkeler yaratacaklardır. Böylesi hızlı ekonomik genişleme, Güney Kore ve Tayvan örneklerinde görüldüğü gibi, nisbeten daha istikrarlı, fakat güdümlü de-mokratik siyasi yapılanmayı getirebilir.

Artan refah düzeyinin Asya'da nisbeten daha hacimli askeri yetenekler kazanıl-masını maddi bakımdan mümkün kılacağını da gözardı etmemek gerekir. Bölgede hala hesabı görülmemiş çok sayıda potansiyel ihtilaf çözüm beklemektedir: Hong Kong'un 1997'de Çin egemenliğine dönüşü, dış dünyadan tamamen tecrit edilmiş Kuzey Kore'nin kaygı verici nükleer gayretleri, Çin'in hala resmen eyaleti olarak gördüğü Tayvan ile ilişkilerinde süregiden gerginlik, Güney Çin Denizi üzerindeki egemenlik iddiaları... Tüm bu sorunlar bölgedeki kurulu düzene ve dinamik eko-nomik büyümenin sürdürülebilirliğine ciddi bir tehdit teşkil etmektedir. Dahası, As-ya'daki hükümetlerin ve bireylerin devletin üstünlüğü anlayışlarına muhalefetlerinin Batı'daki kadar güçlü olmadığı da bilinmektedir. Otoriteye itaat ve milliyetçilik Asya toplumlarında çoğu zaman bireyselciliğe ağır basmaktadır. Kızışan ekonomik reka-bet ve diğerlerinin üzerinde siyasi-askeri üstünlük sağlama kavgası önümüzdeki dönemde Asya'nın güvenlik gündeminde ilk sıraları işgal etmeye devam edecek gi-bi görünüyor.

Kötümser senaryolara bakılacak olursa, tıpkı Avrupalıların 19. yüzyılda muhteşem bir ekonomik büyüme sağlayıp, bundan en geniş ölçüde yararlandıkları, ancak iki dünya savaşı ile bu üstünlüklerine kendi elleriyle son verdikleri gibi, Pasifik çağı da bundan yirmi - otuz yıl sonra Asya savaşları ile sona erebilir. Asyalıların edinmekte oldukları tahrip gücü yüksek modern savaş silahları nedeniyle bu senaryonun hiç de yabana atılmaması gerekir. Artan refah düzeyi ile birlikte nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlar da hızla bölgeye yayılmaktadır. Çin'in dünyanın önde gelen beş nükleer gücünden birisi olduğu biliniyor. ABD'yi doğrudan vurma kapasitesine sahip kıtalar-arası balistik füzeler geliştirmekte olduğu da Londra'daki *Uluslararası Stratejik İncelemeler Enstitüsü* raporlarında ileri sürülmektedir. Çin uzay teknolojisinde de söz sahibidir; hatta, Avustralya, Pakistan ve Hindistan'ın uydularını dünya yörüngesine başarıyla fırlatmıştır. Zamanında TÜRKSAT uydusunu fırlatmak için Türkiye'ye elverişli bir teklif sunduğu da bilinmektedir.

Güney Asya'nın düşman kardeşleri Hindistan ve Pakistan'ın nükleer silahlara sahip ya da kısa sürede imal edebilecek durumda oldukları belirtiliyor. Kuzey Kore'nin Japonya'yı hedefleyen nükleer silahlar geliştirmesinin pek uzun zaman almayacağı tahmin ediliyor. Gelişmiş konvansiyonel silahların yayılması da bölge istikrarına başka bir tehdit boyutu getirmektedir. Tayvan ve Güney Kore gibi varlıklı ülkeler bu tür silahlardan büyük miktarlarda satın alabilecek parasal güce sahipler. Bölgedeki nisbeten küçük devletler bile modern savaş uçakları, helikopterler, Harpoon ve Exocet füzeleri taşıyabilen gemiler, modern dizel elektrik denizaltıları ve ileri elektronik savaş donanımı alma yarışındadırlar. Bu endişe verici silahlanma yarışı -Batılı devletler, hem kendi aralarında hem de Rusya ve Çin ile Asya silah pazarında pay kapabilmek için rekabet ettiği sürece- önümüzdeki dönemde daha da hızlanacaktır.

Çin, kuşkusuz hemen her alanda büyük iddiaları ve potansiyeli olan bir güç. 21. yüzyıla dönük hedeflerine ulaşmak için sessiz, derinden ve emin adımlarla ilerlemektedir. Önümüzdeki 20 yıl zarfında ekonomik gücüne paralel olarak stratejik etkinliğini de arttıracığına kesin gözüyle bakılıyor. Özellikle Güneydoğu Asya'da kendisine nüfuz sahası kurmaya çalışırken ister istemez Japonya, Hindistan ve ABD ile karşı karşıya gelmesi muhtemeldir. Bununla birlikte, Pekin'in, en azından içinde bulunduğumuz yüzyılın son döneminde, bölgesinde askeri gücünü sergilemeye pek ihtiyaç duymayacağı sanılıyor. Yine de, nükleer arsenalini sürekli iyileştirmesi, Güney Çin Denizi'ndeki Spratly ve Paracel Adaları üzerinde egemenlik iddiası, Güney Asya'ya sıçrama stratejisi çerçevesinde Myanmar ve Laos'taki

ekonomik mevcudiyetini pekiştirmesi ve diğer komşularıyla sınır ihtilafları, yakın bölgesindeki komşuları arasında artan ölçüde rahatsızlık yaratmaya yetmektedir.

Akılcı düşünüldüğünde, ekonomik modernizasyon için dünya ticaret sistemine ve uluslararası sermaye hareketlerine artan ölçüde bağımlı hale gelmiş olan Çin'in, bölgesinde kaba kuvvet kullanımına başvurduğu taktirde, çok şey kaybedeceği söylenebilir. Ticaret ve yatırım alanlarında hem Batı dünyası ile hem de bölge ülkeleri ile yaratılmış olan karşılıklı bağımlılık aslında gerilimlerin giderilmesini, istikrarlı siyasi, askeri ilişkiler geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Çin'in bölge ekonomileri ile bütünleşmesi tam anlamıyla gerçekleştiğinde, bölgesel güvenlik de büyük ölçüde kendiliğinden sağlanmış olacaktır. Ekonomik menfaat bağlarının genişlemesinin siyasi ve güvenlik işbirliği için katalist işlev göreceğine inanılmaktadır. Öte yandan, Çin'in büyük hedeflerini gerçekleştirmesi için uzun vadeli ve kalıcı bir istikrar ortamına ihtiyaç duyduğu tartışmasız bir gerçektir. Korkulan, bilhassa Deng'in ölümünü izleyecek dönemde, Çin'deki siyasi geçişin yaratabileceği iç istikrarsızlıktır. Bunu örtbas edebilmek için siyasi önderlerin dışarıda daha saldırgan politikalar izlemesi ihtimalinden de kaygı duyulmaktadır.

Nitekim, Güney Çin Denizi'ndeki Spratly Adaları üzerindeki egemenlik iddiaları herhalde dünyanın en karmaşık ihtilaflarından birisini oluşturmaktadır. Bu adalar üzerinde Çin'in yanı sıra Filipinler, Tayvan, Vietnam, Brunei ve Malezya da hak iddia etmektedir. Adaların önemi, çevresinde petrol ve doğal gaz rezervlerinin keşfi ve bölge deniz trafiğinin kilit noktası haline gelmesi ile birlikte, daha da artmıştır. Önümüzdeki yüzyılın başlarında Çin'in dünya petrol piyasalarını etkileyecek önemli bir petrol ithalatçısı olması beklenmektedir. Spratly Adalarının çevresinde 10 milyar tonluk, petrol rezervleri bulunduğu dair haberler gözönünde bulundurulursa Çin'i mevcut katı tutumunun gerekçesi daha iyi anlaşılabilir. Çin'in bu konudaki tek taraflı oldu-bitti'leri, zaten Pekin'in gerçek niyetlerinden kuşku duymakta olan komşularını ciddi şekilde rahatsız etmektedir. Japonya ve ABD, bugüne kadar izledikleri Çin'i küstürmemeyi amaçlayan "politikasızlık" yaklaşımını bir kenara bırakarak ASEAN ülkelerinden yana tavır almaya başlamışlardır.

Dünyanın en dinamik kapitalistleri olarak bilinen ve *Chinatown* diplomasisi sayesinde yerküresinin hemen her köşesine yayılmış bulunan yaklaşık 55 milyonluk denizaşırı Çinli nüfusu ülkenin en büyük finansman ve müteşebbis kaynağı olarak sivrilmektedir. Singapur, Tayvan, Hong Kong, Malezya ve Tayland ekonomilerindeki Çin kökenli beyinler ve sermaye birikimi sayesinde Çin bugünkü atılımlarını başarıyla sürdürebilmektedir. Ülkeye giriş yapan toplam yabancı sermayenin

yüzde 70'e yakınının denizaşırı Çinlilerden geldiği belirtiliyor. Aslında artık dünya ekonomi literatüründe Çin deyince sadece Çin Halk Cumhuriyeti'ni değil aynı zamanda Asya-Pasifik'in hızla büyüyen Tayvan, Hong Kong, Makao ve Singapur (ki bunların 1992'deki toplam ihracatları 350 milyar dolardır) gibi Çin kökenli nüfusa sahip ekonomiler de hesaba katılmaktadır. Hatta bu etnik şebekeye Çin kökenli yönetici, tüccar ve finansörlerin önemli ekonomik katkılar sağladıkları Malezya, Tayland, Endonezya, Vietnam ve Filipinler gibi ekonomiler de dahil edilebilirler. Bazı tahminlere göre, bu bölgedeki Çinli firmalar özel sektörün yaklaşık üçte-ikisini denetim altında tutmaktadırlar.

Tablo: 8 Çin ve Diğer Asya Pasifik Ekonomiler

	Yüzölçümü (bin km2)	Nüfus 1992 (milyon)	Toplam GSMH 1992 (milyon dolar)	Kişi Başına GSMH 1992 (dolar)	Reel GSMH Büyümesi (%)					Yıllık İhracat Büyümesi (%)		Toplam İhracat Yüzdesi Olarak İmalat Sanayi İhracatı 1992	İhracat-GSMH Oranı 1992 (%)	
					1960-70	1970-80	1980-90	1992	1993	1994	1970-80			1980-92
Çin	9,561	1,162.2	506,075	470	5.2	5.8	9.5	13.0	13.4	11.8	8.7	11.9	89 (1993)	16.8
Japonya	378	124.5	3,670,975	28,190	10.9	5.0	4.1	0.9	0.6	0.7	9.0	4.6	98	9.2
Yeni sanayileşmekte olan ülkeler														
Güney Kore	99	43.7	296,136	6,790	8.6	9.5	9.7	4.8	5.7	8.3	23.5	11.9	93	25.8
Tayvan	30	20.8	212,400	10,215	9.2	9.7	7.1	6.6	6.2	6.5	28.5	16.0	93	42.8
Hong Kong	1	5.8	77,828	15,380	10.0	9.3	7.1	5.0	5.8	5.5	9.7	5.0	95	38.9
Singapur	1	2.8	46,025	15,750	8.8	8.5	6.4	5.8	9.8	10.1	4.2	9.9	78	137.7
ASEAN Ülkeleri														
Brunei	6	0.3	B.M.D	21,000	B.M.D	B.M.D	B.M.D	3.0	B.M.D	B.M.D	B.M.D	B.M.D	B.M.D	B.M.D
Endonezya	1,905	184.3	126,364	670	3.9	7.6	5.5	5.8	7.1	7.4	7.2	5.6	47	26.8
Malezya	330	18.6	57,568	2,790	6.5	7.8	5.2	8.0	8.7	8.5	4.8	11.3	61	70.7
Filipinler	300	64.3	52,462	770	5.1	6.3	0.9	0.0	1.7	4.3	6.0	3.7	72	18.7
Tayland	513	58.0	110,337	1,840	8.4	7.2	7.6	7.4	7.8	8.5	10.3	14.7	66	29.4

Kaynaklar: World Development Report 1994 Tayvan İçin, The Statistical Yearbook of the Republic of

China 1994; ve ADB, Asian Development Outlook 1995 ve 1996 raporları

Dünyanın en hızlı gelişen ve yeni teknolojiler üreten ekonomilerine sahip Asya'da genelde istikrarlı ve etkin hükümetlerin işbaşında olduğu görülmektedir. Ancak, önümüzdeki dönemde Soğuk Savaş'ın dikte etmiş olduğu siyasi-askeri kısıtlamaların ortadan kalkması ve ekonomik/ticari paylaşım savaşı nedeniyle yeni gerilimlerin ufukta belirmesi ile bölgede bir değişim ve düzensizlik dönemi de yaklaşmaktadır. ABD, Çin, Japonya ve Hindistan'ın stratejik rolleri hala bir evrim sürecinden geçmektedir. Dengeler yerli yerine oturmamıştır. ABD'nin giderek artan ölçüde kendi iç sorunlarına dönmek zorunda kalması bölgenin başat güçleri olarak yerlerini alan Çin ve Japonya için hem sorunlar, hem de fırsatlar yaratacak gibi görünmektedir.

Yeni ittifak ve kutuplaşmalarla birlikte, bölgede çok patronlu bir dönem başlamıştır. Çin'in dışındaki öteki bölgesel büyük güçler, yani Japonya, Endonezya ve Hindistan, şimdilik benzeri bir kaygıya sebebiyet vermiyorlar. Japonya'nın, kısa dönemde Kuzey Kore'nin nükleer silah programını, orta vadede Rus askeri gücündeki artışı izlemesi, aşırı değer kazanan yenin dış ticaret üzerindeki tahribatı gidermeye çalışması ve uzun vadede de ilgisini Çin'in askeri ve ekonomik gücünün büyümesi üzerine yoğunlaştırması; Hindistan'ın ise, piyasa ekonomisine geçişin sancılarını yaşamaya devam etmesi beklenmektedir. Japonya-Çin-Hindistan üçgenindeki ilişkiler manzumesi önümüzdeki on yılın anahtar stratejik belirsizliklerinden birisi gibi gözükmektedir. Bu ülkelerin aralarındaki kaçınılmaz nüfuz rekabeti, bölge dışı güçlerin de müdahalesiyle, Güneydoğu Asya'da belirsiz sonuçlarla yüklü bir dizi sıcak çatışmalara yol açabilir.

Asya'nın Asyalılaşması Olgusu

Sömürgeci dönemin kalıntısı eziklik, horlanma ve küçümsenme Asya'daki göz kamaştırıcı ekonomik patlama ile birlikte artık yerini güçlü bir Asyalı bilincine ve kimliğine terketmektedir. Kendine güven hızlı bir yükseliş grafiği çiziyor. Batılı ülkeler, bölgenin artan ekonomik gücünden otoriter yönetimlerin yarattığı, siyasi istikrarından ve çalışkanlığı, özveriyi ve yaratıcılığı teşvik eden kültürel değerlerinden giderek daha artan ölçüde etkileniyorlar. Asya'nın küresel rekabetteki başarısının ardında yatan *sibirli* kültürel, psikolojik ve siyasi etmenler Batı'da titizlikle inceleniyor. Evet, artık ciddi bir şekilde hesaba katılması, hatta derinliğine öğrenilmesi gereken kendi içinde tutarlı bir Asyalı dünya görüşü ortalığı sarmaktadır. Günlük pragmatizme, hızla serpilen orta sınıfın toplumsal uyanışına, Konfüçyizmin

kamçılaişına ve özel sektör-teknokrat gönöl birliğine dayalı bu görüş, kimilerine göre, sarkacın diğer ucuna doğru kayıp zaman zaman Batılılara tepeden bakmaya kadar bile varabiliyor.

Bu yeni Asyalı kimlik dünya genelinde muazzam toplumsal, kültürel, ekonomik, teknolojik ve siyasi yansımalar yaratmaktadır. Uluslararası sahnede uzun yıllar süren çekingenlikten sonra -halen dünyanın en büyük ikinci ekonomik gücü olan Japonya bugün artık aktif bir şekilde diplomatik profilini yükseltecek ve nüfuzunu arttıracak BM Güvenlik Konseyi daimi üyeliği için çaba gösterebilmektedir. Perde gerisinde önemli uluslararası siyasi ve ekonomik kararlara damgasını vurmakta, ticaret savaşlarını başarıyla yürütmektedir. Daha birkaç yıl öncesine kadar Tiananmen olaylarını bahane gösterip Çin'i kara listeye alan Batılı liderler bugün birbirleriyle yarış halinde peşpeşe Pekin'i ziyaret edip Çin piyasasından daha büyük pay kopartmaya çalışmaktadırlar.

Başkan Clinton, Cakarta'daki son APEC zirvesi sırasında, Doğu Timor adasındaki insan hakları ihlallerine laf arasında şöyle bir değindikten sonra Endonezya Cumhurbaşkanı Suharto ile Amerikan firmalarının 40 milyar dolara varan iş bağlan-tılarını sonuçlandırıyor. Hindistan da, süratle Asya'nın piyasa ekonomileri kervanına katılmak için reform çabalarını yoğunlaştırıyor. Batılı liderler, dünyadaki her üç kişiden birisinin ya Çinli ya da Hintli olduğunu bilmek, hesaplarını ona göre yapmak durumundadırlar. *Asya'nın Kaplanları* olarak bilinen Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong geleneksel ölçek ekonomileri stratejisini terkedip *bilgi toplumu*'nu yaratma yolunda önemli mesafe katetmektedirler. Filipinler, Tayland, Malezya ve Endonezya da Asya-Pasifik'in yeni kaplanları olma yolunda süratle ilerliyorlar. Vietnam'ın yakında önemli bir ekonomik güç olarak Büyük Mekong Nehri Bölgesi'nde ön sıralara fırlaması şaşırtıcı olmayacaktır. Kore'nin önümüzdeki iki yıl içinde kişi başına ulusal gelirden 10.000 dolar çizgisini aşarak "zenginler kulübü" OECD'ye tam üyeliği bekleniyor. Esasen, kişi başına düşen GSMH bakımından Singapur, Tayvan ve Malezya gibi çoğu Asya-Pasifik ülkesi, Türkiye dahil bazı OECD üyelerini çoktan geride bırakmış durumdadır.

Asya'nın bu göz kamaştırıcı ekonomik dinamizmine karşılık Batı toplumları kitlevi işsizlik, ekonomik durgunluk, rekabet gücü kaybı, ticaret himayeciliği, eğitim kalitesinde gerileme, nüfus yaşlanması, ırkçılık, şiddet ve benzeri sorunların pencesinde kıvrınmaktadırlar. Asya ile Batılı uluslar arasında siyasi sistem, kültürel ve ahlaki değerler, yaşam biçimi ve insan hakları anlayışı konularında ciddi görüş ayrılıkları bulunduğu görölmektedir. Batı'nın, kendi doğrularını empoze

etmeye uğraştığından, bu nedenle de Asyalı dünya görüşünü ve yaşam anlayışını kavramakta yetersiz kaldığından şikayet ediliyor. Başta Çin, Hindistan, Endonezya ve Filipinler olmak üzere birçok Asya ülkesi özellikle insan haklarının, sadece “Batı’nın kendi koşullarına göre tanımladığı soyut haklar” şeklinde değil, aynı zamanda insanların ekonomik, toplumsal gelişme ve yaşama hakkı çerçevesinde de algılanması gerektiğini savunuyorlar. Batı’nın ileri sürdüğü insan hakları ihlalleri suçlamalarının aslında kendi içişlerine müdahale için bahane olarak kullanıldığına inanıyorlar. Kendileri açısından en tercih-e şayan demokratikleşme biçiminin ekonomik büyüme neticesinde palazlanacak orta sınıfın siyasi bilinçlenmesi ile zaten ortaya çıkacağını ileri sürerek, tepeden inme Batı tarzı demokratik modellerin kendi bünyelerine uymayabileceğini vurguluyorlar. Batı’nın demokrasi ve insan hakları alanında çifte standartlı yaklaşımı nedeniyle kendilerine ders verecek durumda olmadığını da her fırsatta ortaya koymaktan çekinmiyorlar.

Asyalıların, Avrupa ve ABD’ye daha cesurca meydan okumalarının ve tedricen sözlerini dinletmeye başlamalarının ardında, daha önce belirttiğimiz gibi, hızla büyümekte olan ekonomik güçlerinin yattığı yadsınamaz bir gerçektir. Ayrıca, ekonomik dinamizm ve bölgede oluşmaya başlayan karşılıklı bağımlılık da Asyalıların özgüven duygusunun güçlenmesinde önemli rol oynadı. Asya Kalkınma Bankası’nın rakamlarına göre, Asya’daki ekonomik büyümenin 1995 yılı sonunda ortalama yüzde 7.8’e ulaşması bekleniyor. OECD ekonomilerinin 1994 yılında ortalama yüzde 3’ün altında büyüdüğü gözönünde bulundurulursa, bu etkileyici başarının boyutu daha iyi anlaşılabilir. Son dört yıldır Asya’daki kişi başına düşen GSMH da, dünyanın diğer bölgelerine kıyasla iki katından fazla artmıştır. Sadece Çin’deki ekonomik büyümenin 1994’te yüzde 13.4’e ulaştığını belirtmeden geçmeyelim. Uzmanlar, bölgenin ekonomik başarısının, büyük ölçüde uzun dönemli stratejiler izleyebilen istikrarlı hükümetlerin işbaşında olmasına, yüksek tasarruf ve yatırım oranlarına, dinamik serbest ticaret ve sanayi politikalarına, sabırlı, stratejik planlamaya, güçlü aile bağlarına, disiplinli iş anlayışına, enflasyonun ve kamu açıklarının kontrolüne ağırlık veren makroekonomik politikalara dayandığını belirtmektedirler.

Dünyanın en dinamik bölgesi haline gelmekte olan Asya’yı, kendi haline bırakmanın, uzun vadede Batı için onarılmaz ekonomik tahribat yaratacağını gören Alvin Toffler gibi Batılı gelecek bilimcileri, 21. yüzyılın “Asya-Pasifik Yüzyılı” olacağı görüşünden hareketle hazırladıkları bilim-kurgu senaryolarda, ABD ile Japonya’nın birleşerek *Jamerika* adı altında tek bir yeni ekonomik Süpergüç yaratmalarını telkin etmektedir. Bunların dünya ekonomisine hükmedecek yeni para birimleri

için önerilen isim ise: *yendo*. Bu tür beyin egzersizleri kuşkusuz, Batı'nın, özellikle ABD'nin, Asya'daki ekonomik yaratımın dışında kalmama kaygısından kaynaklanmaktadır. ABD'nin Asya'ya yönelik dinamik açılımları sürerken, nihayet Avrupa Birliği ülkeleri de harekete geçme ve uzun dönemli bir Asya-Pasifik stratejisi oluşturma ihtiyacı duymuşlardır. AB ülkeleri ile belli başlı Asyalı ülkeler arasında bu yıl sonuna doğru devlet başkanları düzeyinde zirve toplantısı tasarlanmaktadır. OECD, 1991 yılından bu yana "Dinamik Üye Olmayan Ekonomilerle Gayriresmi Politika Diyaloğu" yürütmeye çalışmaktadır.

Asyalı Değerler ve Çin

Asya ülkeleri homojen bir grup olarak görülmemelidir. Kendi içlerinde gelişmişlik düzeyi, kültürel ve tarihi gelenekleri ile ayrılmaktadırlar. Yine de, mümkün olduğu ölçüde ortak özelliklerden hareketle bir Asya değerler manzumesi çıkarılmaya çalışılmaktadır. Asya'da halen yaşanmakta olan en önemli çelişki, süratle büyümekte olan dinamik ekonomiler ile geri kalmış ülkeler arasında geçmişin Güney-Kuzey eşitsizliğine benzer bir uçurumun mevcudiyetidir. Aradaki mesafe her geçen gün daha da genişlemektedir. Dünyanın en süratle büyüyen bu bölgesi aynı zamanda yıllık kişi başına geliri ortalama 200 doların altında olan dünyanın en yoksul ülkelerine de evsahipliği yapmaktadır. Sözelimi, Bangladeş, Kamboçya, Nepal ve Butan gibi BM İnsan Gelişme Endeksinin alt sıralarında ülkeler Asya coğrafyasındadırlar. Sadece Hindistan'da, dünyadaki tüm yoksulların yaklaşık yüzde 23'ü yaşamaya çalışmaktadır. Dünyanın en yoksul gelişme yolundaki ülkesinden yedisi -Hindistan, Bangladeş, Endonezya, Vietnam, Filipinler, Pakistan ve Çin- Asya kıtasındadır. Dolayısıyla, önümüzdeki dönemde Zengin (Doğu) ve Yoksul (Güney), iki ayrı Asya yanyana yaşayacaktır. Ülkelerin kendi içinde de zengin-yoksul uçurumu hızla genişlemektedir.

Bazı bilimsel araştırmalarda, Asyalı öğrencilerin eğitim ve ileriki iş yaşamlarında Batılı arkadaşlarına kıyasla daha başarılı oldukları, bunun motivasyonu yüksek Asyalı çocuklara bilimsel gerçeklerin yanısıra Asya değerlerinin de öğretilmesi ile alakalı olduğu belirtilmektedir. Halen birçok Asya ülkesinde Konfüçyüs öğretileri okul kitabı olarak kullanılmaktadır.

Çin'in son 2000 yıllık tarihine damgasını vurmuş olan Konfüçyüs doktrini bugün tabu olmaktan çıkarılarak Çin toplumunun modern yaşama geçişinin manevi ideolojisi haline dönüştürülmektedir. Konfüçyüsün halkın moral değerlerini

yükselttiğine, toplumda uyumu geliştirdiğine ve sonuçta da ekonomik kalkınmayı hızlandırdığına inanılmaktadır. Reform ve dışa açılma sürecini başlatan Çinli liderler, artık geçmişte karalanan Konfiçyuzmi geleneksel Çin kültürünün temel direği ve ulusun gururu olarak görmeye başladılar. Modern çağın gerçekleri ışığında Konfiçyus öğretilerinin yeniden yorumu yapılmaktadır. Konfiçyus, Çin medeniyetinin yaratıcısı ve koruyucusu olarak görülmektedir. Özgün Çin kültürünün en iyi yönlerini muhafaza ederek nesilden nesile geçmesini sağlamıştır. Son 17 yıllık hızla dönüşümün toplumda geleneksel değerler sistemini aşınmaya uğrattığı ve Konfüçyizmin ciddi zarar gördüğü ileri sürülmektedir. Başta Cumhurbaşkanı Jiang Zemin olmak üzere önde gelen Çinli yöneticiler ekonomik modernizasyon sürecinin toplumda ahlaki değerlerin yozlaşmasına yol açmasını önlemek, bireysellik yerine kollektif toplumsal çıkarların öne çıkarılması amacıyla Konfiçyus öğretilerini yaygın bir şekilde eğitim ve basın-yayın yoluyla kitlelere aşılama çalışmaktadırlar.

Çin'in öncülüğünde, birçok Asya ülkesinde tamamen farklı özellikleri bağdaştıran yeni bir *Asya Medeniyeti*'nin doğuşundan söz edilmektedir. Bu medeniyet sadece Konfiçyuzmi değil Taoizmi ve Mahayana Budizminin geleneklerini de yaşamın her sahasına tatbik etmeyi hedeflemektedir. Samuel Huntington'un meşhur *Medeniyetler Çatışması* tezi aslında sadece bizde bilinen İslamiyet-Hıristiyanlık çatışmasını tahlil etmiyordu; Harvard profesörü, Çin'in çevresinde oluşmakta olan Konfiçyus Medeniyetinin Batı ile kaçınılmaz bir çatışmaya doğru hızla yol almakta olduğuna işaretle, özellikle de Doğu Asya'da *Uyanan Ejderha*'nın Batı medeniyetleri için ciddi bir tehdit oluşturacağını ileri sürmektedir.

Asya ile Batı dünyası arasındaki ilişkiler Marko Polo'dan bu yana çoğu zaman sömürgecilik, savaş ve karşılıklı şüphe ile yoğrularak, bugünlere gelmiş; yakın dönemde ise, ticaret savaşları, teknolojik casusluk ve insan hakları ihlali suçlamaları ile daha da gerginleşmeye başlamıştır. Dünya barışının muhafazası, refahının artırılması için Asya ile Batı'nın birbirini daha iyi anlamaları, karşılıklı değerlere saygı duymaları ve ortak işbirliğini genişletmeleri zorunluluğu genel kabul görmektedir. Esasen, geleneksel güçler dengesi de kendi içinde çeşitli ihtilaflar barındıran başlıca Asya ülkelerinin Batılı güçlerle ittifakını zorunlu kılmaktadır. Peki biz gidecek keskinleşmekte olan bu Asya-Batı kutuplaşmasının neresinde yer alıyoruz? Sık sık Türkiye için biçtiğimiz Asya ile Batı arasındaki geleneksel coğrafi, kültürel, siyasi ve ekonomik köprü rolü bu bağlamda ne ölçüde anlamlı olabilir? 1990'lı yılların başından itibaren ulusal denklemimize, dış politikamıza Orta Asya Cumhuriyetlerinin de dahil olması ve bunların Asya'nın siyasi bakımdan nisbeten otoriter

kalkınma modellerini örnek almasıyla birlikte, ekonomiden kültüre, siyasi rejimden teknolojiye salınan Asyalılık-Batılılık tartışması içinde bizim de pozisyon almamız, tartışmalara katılmamız zorunlu hale gelmektedir. Şimdilerde ne Asya'yı iyi tanıyoruz, ne de Asya'da iyi biliniyoruz. Son yirmi yıldır Batı'nın çoğu zaman haksız eleştirilerine maruz kalan, sürekli anlaşılamamaktan şikayet eden, kimlik bunalımını aşmaya çalışan bir ülkeyiz. Bu itibarla, kimilerimiz Asyalı dünya görüşüne kendisini daha yakın hissedebilmektedir.

Halen büyük ölçüde dışımızda ve Batı'nın tedirgin bakışları altında gelişmekte olan *Asya'nın Asyalılaşması* olgusunun yakından izlenmesinde ve dersler çıkaracak şekilde bu sürecin olumlu yönlerinden istifade edilmesinde yarar olabilir. Hem 2000'li yıllardaki rekabet gücümüzün inşasında, hem de Batı ile ilişkilerimizde her iki medeniyetten parçalar taşıyan aktif bir ortak olarak Asyalılık-Batılılık kartını daha akıllıca kullanmamız gerekmektedir. Kimlik bunalımını aşmamız, uzun vadeli ekonomik menfaatlerimiz ve geleneksel kültürel yönelimimiz, Asya değerler sisteminin dışında kalmamamız, aksine bu sürece katkıda bulunmamız gerektiğine işaret etmektedir. Sonuçta, tartışmayı her zamanki kolaycılığımızla, "biz Asyalı mıyız, yoksa Batılı mı?" gibi temel bir tercihe indirgememeliyiz. Asyalılaşma sürecine müdahil olarak kronikleşmiş meselelerimize alternatif çözümler üretmek, yeni bakış açıları kazanmak, gelişmiş ve gelişmekte olan Asya'ya yeni ekonomik giriş kapıları açmak, dış politikada çok boyutluluğu pekiştirmek, dahası Batı ile kaşık yarışırma deneyimimizi zenginleştirmek mümkün olamaz mı?

Şimdilik gözlerimiz Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği, ABD ile stratejik ortaklık, komşularımızla gerginlik, eski Sovyet coğrafyasındaki fırsatlar ve riskler üzerine kilitlenmiş durumda. Öyle görünüyor ki, Asya'daki yeni oluşumlara, özellikle de *Asya'nın Asyalılaşması* sürecine, ne ciddi ilgi var ne de katkıda bulunma niyeti. Oysa önümüzdeki on yıllarda tüm dünyayı olduğu gibi bizi de yakından ilgilendirecek bu bölgeye ve özellikle de Çin'e uzanamazsak çok geç kalabiliriz. Bölge insanının kafa yapısına, gelenek ve göreneklerine, zevklerine, beklentilerine, ekonomik gelişmişlik düzeyine diğer Batılı ülkelerden daha yakın olduğumuz, karşılaştırmalı üstünlüklerimiz bulunduğu halde...

B Ö L Ü M

TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİ:
GEÇMİŞTEN GELECEĞE

“HITAYLAR” VE TÜRKLER

5000 yıllık köklü medeniyete sahip Çinlilerle (ya da Orta Asya Türklerinin de-yişi olan *Hıtaylarla*) en az üçbin yıldır birbirimizi tanıyoruz. Orta Asya'dan göçme-den önce Çinlilerle kah savaşmış, kah barış içinde yanyana yaşamışız. Karşılıklı ev-lenmeler, kültürel, siyasi etkileşimler, iktidar kavgaları, yağmalamalar olmuş. Her ne kadar Çin tarih kitapları tekzip etse de, ülkeyi baştan sona kateden meşhur 6000 kilometrelik Çin Seddi'nin bize karşı inşa edildiği söylenir. Hatta bir süre azınlık ulus olarak Çin egemenliği altında bile yaşamışız. Bizi 'Tujue' azınlık ulusu olarak tasvir etmektedir resmi Çin tarihi. İlk defa Sui Hanedanı döneminde o za-manlar Altay Dağları'nın güneyindeki Tujuelerle ilişkiye girmiş Çinliler. Hane-dan'dan bizim beylere hayli prenses gelin gitmiş ve en nihayet Çinlilerin altın çağı-nı yaşadıkları Tang Hanedanı döneminde (M.S.657 yılı), Uygurların da yardımıyla, Batı Türklerini tamamen yenilgiye uğrattıkları rivayet olunur. Atalarımızın birlikte inşa ettikleri tarihi *İpek Yolu* Asya'nın doğu ve batı uçları arasındaki güzergah bo-yunca yerleşik ve göçebe ulusların ticari, siyasi ve kültürel değişimine aracılık et-miş, Çin'in Avrupa ve Ortadoğu'ya açılımı hep Anadolu üzerinden gerçekleşmiş o dönemde. Bugün Topkapı Sarayı'nda sergilenen muhtelif Çin Hanedanlarına ait eşsiz porselen ve diğer hediyeler bu tarihi ilişkiyi simgeleyen canlı örneklerdir. Ancak Orta Asya'dan Anadolu'ya göçtükten sonra bir daha geriye dönüp geldiği-miz istikamete, yani Doğu'ya, pek bakmamışız. Osmanlı döneminde de hep Avru-pa'ya, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya çevrilmiş gözlerimiz. Doğrusu, Çin, Orta Asya'dan göçtükten sonra Türk devletlerinin öncelik verdikleri bir ülke olamamış.

Bir iddiaya göre, henüz Türklerin gerçek tarihi yazılmamıştır. Uygur Türkolog-lar, Macar, İngiliz ve İsveç arkeologların, tarihçilerin yazdıklarından dilimize çevri-lerek bizlere sunulan eski Türk tarihinin eksik ve yanlış yorumlarla dolu olduğunu belirtmektedirler. Bugün *Doğu Türkistan* diye de anılan Çin sınırları dahilindeki Sincan-Uygur Özerk Yönetim Bölgesi'nde Türk tarihine ışık tutacak binlerce mezar ve arkeolojik buluntu hala incelenmeyi beklemektedir. Bu itibarla, Çin ile ilişkileri-mizde sadece ekonomik ve ticari potansiyelin değil aynı zamanda ortak tarihi ve kültürel varlıklarımızın, değerlerimizin de ortaya çıkarılması için çaba sarfedilmesi gerekmektedir. Çin resmi rakamlarına göre, eski SSCB ile sınır paylaşan bu bölge-de Türk kökenli 10 milyona yakın Uygur, Kazak, Özbek, Kırgız, Salar ve Tatar azınlık gruplar yaşamaktadır. Özerk bir idari yapı içerisinde etnik, dini ve kültürel kimliklerini muhafaza etmeye çalışan bu insanların Türkiye ile Çin arasındaki

ekonomik, ticari ve kültürel ilişkilerde canlı köprü rolü üstlenmeleri mümkündür. Zaman zaman bu bölgede meydana gelen etnik huzursuzluklar, dolaylı da olsa iki ülke ilişkilerine yansıyabilmektedir. Bu nedenle, ilişkilerde karşılıklı güven ortamının tesisi hem Çin'in, hem Türkiye'nin, hem de bölgedeki Çin vatandaşı azınlıkların menfaatine olacaktır.

İslam, Budizm, Taoizm, Katoliklik ve Protestanlık'ın yanısıra Çin'deki beş büyük dinden birisidir. Çin'e İslam'ın girişi 1300 yıl öncesine kadar uzanır. 1.3 milyara yakın nüfus içindeki 56 azınlıktan 10'u (Hui, Uygur, Kazak, Tacik, Khalkhas, Özbek, Tatar, Dongxiang, Baoan ve Salarlar) İslam'a inanmaktadır. Son resmi sayımlara göre, Müslüman nüfus 16 milyon civarındadır. Ülkede 23 binin üzerinde cami bulunduğu bildirilmektedir. Sincan-Uygur Özerk Bölgesi, Ningxia Hui Özerk Bölgesi en önemli Müslüman eyaletleridir. Ayrıca, dört azınlık özerk ili ve 15 azınlık özerk ilçesi de kurulmuştur.

Cumhuriyet döneminde Çin ile resmi düzeydeki ilk temaslarımız iki ülkenin Washington Büyükelçilikleri kanalıyla 1925'de gerçekleştirilmiştir. Bunu takiben, ilk Elçiliğimiz 1929'da o zamanki başkent Nanjing'de açılmış; 1949'da Komünistlerin iktidari ele geçirmelerinden sonra ise, 1970'lerin başına kadar ilişkiler Formosa adasındaki Tayvan yönetimiyle yürütülmüştür. 1971'de "Ping Pong Diplomasisi"nin olumlu sonuçlanmasından sonra, diğer Batılı ülkelerle birlikte, Çin Halk Cumhuriyeti'ni resmen tanımışız. İzleyen dönemde Türk-Çin ilişkilerinde gözle görülür bir hareketlenme meydana gelmesi için 1980'li yılların başına kadar beklemek gerekmiştir. Aralık 1982'de o zamanki Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Çin'i resmen ziyaret eden en üst düzeydeki ilk Türk devlet adamı oldu. Şurası bir gerçek ki, Çin ile ilişkilerimizin muhtevası ve boyutları, devlet adamlarımızca bu ülkenin öneminin altı sürekli çizilmesine karşın, bugüne kadar pek zayıf kalmıştır, cilalı demeç ve vaatlerin içi ne yazık ki doldurulamamıştır. Dileriz Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in olumlu izlenim ve proje tasarılarıyla döndüğü Çin ziyareti (23-27 Mayıs 1995) bu ülkeye yönelik ciddi bir strateji oluşturulması çabalarına ivme kazandıracak, Çin'e dinamik ve yaratıcı bir perspektiften bakılmaya başlanmasına vesile teşkil edecektir.

İşbirliği mi, Rekabet mi?

Gelinen noktada galiba tek bir seçeneğimiz var: Büyük bir ticaret ve yatırım seferberliği başlatıp Çin Seddi'ni bu defa müteşebbislerimizle aşmak. Giderek

büyümekte olan ve 21. yüzyılın temel ekonomik kavgasının yoğunlaşacağı Çin'deki pastadan gücümüz ölçüsünde pay alabilmek için küresel rekabette şimdiden yerimizi belirleyip, sağlamlaştırmak durumundayız. Gecikmenin maliyeti ve sorumluluğu çok ağır olacaktır. Çin'e giriş, diğer Asya-Pasifik ekonomilerine girişin de anahtarıdır. Siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel menfaatleri Türkiye'yi, istese de istemese de, ciddi bir Çin ve Asya-Pasifik stratejisi oluşturmaya zorlamaktadır. Dünya ekonomisinde hızla açmakta olan cazip pazarların Çin'in lokomotif görevini üstlendiği Asya-Pasifik'te olduğu gerçeğini gözden ırak tutamayız. Hele hele, ülke içindeki ekonomik kısır döngüyü kırmak için yeni dış pazarlara en çok ihtiyaç duyduğumuz bir dönemde.

İki ülkenin potansiyeli ve mevcut kapasitesi ışığında bakılırsa, karşılaştırmalı üstünlük kıstası gereğince, birçok sahada Çin ile rakip olduğumuz görülüyor. Ancak, titiz bir çalışma neticesinde, 1.2 milyar nüfuslu Çin ile tamamlayıcı olduğumuz sahaların tesbiti hiç de zor değildir. Öylesine muazzam boyutta bir pazar ile karşı karşıyayız ki, burada rakip olduğumuz alanlardaki marjinal bir pay bile önemli rakamlara tekabül edebilir. Gelir düzeyi hızla yükselen, tüketim tutkusu tırmanışa geçen ve fiyatların giderek uluslararası ortalamaya yaklaştığı Çin pazarında iyi bir pazarlama stratejisi ile satılamayacak mal ve hizmet yok gibi görünüyor. Sadece ikili işbirliği potansiyeli değil, Çin ile Ortadoğu, Orta Asya ve Rusya'da da ortaklaşa projeler geliştirilmesi, üstlenilmesi imkanları da araştırılmalıdır. Haritayı önümüze serdiğimizde, Çin'in, Rusya, Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan ile uzun ortak sınırlar paylaştığını görüyoruz. Türk ile azınlıkların Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'nin 5400 kilometrelik sınırı bundan yaklaşık 20 yıl önce dış dünyaya kapalı, sıkı korunan ve Çin-Rus soğuk savaşının *stratejik* bakımdan hassas bir bölgesi idi. Bugün ise her ulustan işadamlarının cirit attığı canlı bir ticaret ve yatırım merkezi haline gelmiştir. Bölgenin özerkliği gerçek anlamda genişliyor. Halen sekiz ülke ile sınır paylaşmakta olan bu bölgede sınır ticareti neredeyse toplam dış ticaretin yüzde 60'ına tekabül ediyor. 1993'de bir önceki yıla göre yüzde 58, 1991'e göre ise yedi kat artarak 570 milyon dolara tırmanmış olan sınır ticareti bölgenin atardamarı kabul edilmektedir. Bu bölgedeki Tarım, Junggar ve Turfan havzalarında Çin'in 21. yüzyıldaki enerji ihtiyacını karşılayacak zengin petrol ve doğal gaz rezervlerinin bulunduğunu da unutmayalım.

Çin Başbakanı Li Peng, Nisan 1994'te 100 kişilik bir heyetle 12 gün boyunca Orta Asya Cumhuriyetlerini dolaşıp, Çin'in sunduğu işbirliği imkanlarını anlattı. Sık sık *İpek Yolu*'nu yeniden canlandırmaktan dem vurdu. Orta Asya petrol ve doğal

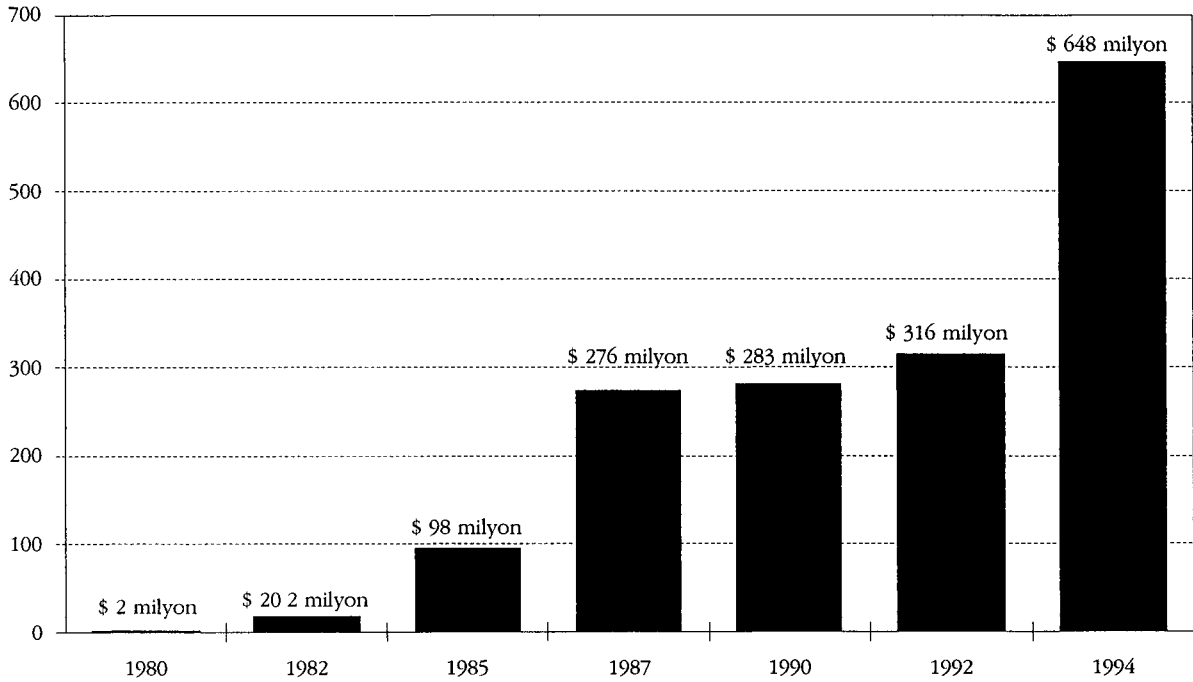
gazını, Sincan'daki zengin Tarım havzası rezervleriyle birleştirip, Çin'in doğu sahillerine boru hatlarıyla taşımayı teklif etti. Bu projeye Japonlar da sıcak bakıyorlar. Mitsubishi firması bu hattın fizibilite çalışmasını çoktan başlattı bile. Şayet bu boruhattı gerçekleştirilir ve Türkmen gazı Çin üzerinden geçirilip doğu sahillerinden Japonya'ya nakledilebilirse, bu kaçınılmaz şekilde Türkmenistan-Türkiye-Avrupa boru hattı projesini etkileyebilecektir. Dolayısıyla, bu gelişmeyi yakından takip etmekte yarar bulunmaktadır. Çin, Avrasya'yı siyasi ve ekonomik nedenlerle "*hinterland*"ı olarak görmektedir. Orta Asyalı liderler de coğrafi çıkmazlarını aşmak ve Moskova'ya aşırı bağımlılıklarının kırılması için Hıtaı ülkesini Rusya'ya karşı bir dengeleyici güç olarak görme, gereğinde iki ülkeyi birbirine karşı kullanma eğiliminde gözükmemektedirler. Kalkınma modeli olarak Çin deneyimini incelemektedirler. 2000'li yıllarda Çin ile Orta Asya ve Rusya arasındaki ilişkilerin bizim Avrasya denklemimizde de önemli bir yer işgal edeceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Ticari diplomasiinin önemini kavramış, hatta onu etkin bir dış politika aracı olarak kullanmaya başlamış idi. Ancak üzerinde çok konuşulmasına karşın aradan geçen süre zarfında bunun gerektirdiği kurumsal yeniden yapılanma ve zihniyet değişikliğinin arzulanan ölçüde gerçekleştirildiğini söylemek güçtür. Asya-Pasifik bölgesi ve özellikle Hong Kong ile Tayvan'ı da içine alan Büyük Çin Ekonomik Alanı bu yöndeki çabalarımızda hedef alınabilecek ilk pazar olabilir.

Çin ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler şayet diplomatik terminolojinin klasik deyişini kullanırsak hakikaten "*iki ülkenin gerçek potansiyelini yansıtmaktan çok uzak*" bir düzeydedir. İki yönlü ticari trafiğin 1985'te her iki ülke Başbakanlarının tesbit ettikleri 500 milyon dolarlık hedefe ulaşması için tam on yıl beklemek gerekti. 1992'de Çin'e ihracatımız 144, ithalatımız ise 172 milyon dolar düzeyinde gerçekleşirken, 1993 yılı ihracatımız 512 milyon, ithalatımız ise 255 milyon dolara yükseldi. 1994 sonunda ise, Çin istatistiklerine göre, ihracatımız 464 milyon dolara gerilerken, ithalatımız artış kaydederek 184 milyon dolara ulaşmıştır. Yine de 280 milyon dolarlık lehimize ticaret fazlası olduğu görülmektedir. Çin toplam ihracatımızda yüzde 5.1, ithalatımızda ise yüzde 0.8'lik bir paya sahiptir. İhracat bileşimi incelendiğinde ikili ticaretimiz pek sağlıklı bir görüntü vermemektedir. 1994 yılında Çin'e ihracatımızın neredeyse yüzde 80'den fazlasını (417 milyon dolar) demir-çelik ürünleri teşkil etmiştir. 1993 yılındaki ihracat kalemleri için de aynı şey sözkonusudur. Öte yandan, Çin'in çelik üretimi hızla artmaktadır (1994'te 92 milyon ton). Çin yakında net çelik ihracatçısı olmayı hedeflemektedir. Dolayısıyla, bu ülkeye yönelik mevcut ihracat stratejimiz *uzakgörüştten* yoksun görünmektedir.

Diğer önemli ihraç kalemlerimiz olan sentetik ve suni lifler ile gübre için de farklı bir durum söz konusu değildir. İthalatımızda, sentetik lifler, pamuk, elektrikli makina ve cihazlar ile organik kimyasal ürünler önemli yer işgal etmektedir. 3.6 milyon dolar civarında da hububat sattığımız görülmektedir.

Şekil: 2 Türkiye-Çin Dış Ticareti

Kaynak: HDTM ve Çin Gümrük İdaresi

Merhum Cumhurbaşkanı Sayın Turgut Özal, sırf Çin pazarını açabilmek amacıyla bu ülkeye o tarihlerde satabilecek durumda olduğumuz demir-çelik ve gübreyi ön plana çıkarmış, ticareti dengelemek için de karşılığında Çin'den petrol satın alınmasını kararlaştırılmış idi. Ne yazık ki, o tarihten bu yana Çin konusunda Ankara'da ciddi bir şekilde kafa yorulmadığı, hep aynı mal kalemlerinde ısrar edildiği anlaşılmaktadır. Özal'ın ekonomik ilişkilere başlangıç teşkil edebileceği düşüncesiyle ortaya atılmış olduğu bu açılım izleyen dönemde geliştirilememiş, tıkanıklıklar başgöstermiştir. Yeni bir dinamik yaklaşım getirilmesi bir yana, statükoya sıkı sıkıya sarılmıştır. Öyle görünüyor ki, ekonomi yönetimimiz hala aynı Çin dosyası üzerinden çalışmakta, Türkiye'de ve Çin'de değişen koşullara, gelişmekte olan ilişkilere paralel herhangi bir yenilik ve stratejik yaklaşım getirememektedir. Konu,

tartışmaya açıldığında ise, genellikle Çin pazarına girmenin güçlükleri, iki ülke arasındaki coğrafi mesafenin caydırıcı etkisi, büyük miktarlarda satacak malımız olmadığı vb. çeşitli mazeretler ardına sığınılmaya devam edilmektedir.

Çin, dünyada ABD'den sonra ekonomisine en fazla yabancı yatırım çeken ülke olmasının yanı sıra, Peru'dan İngiltere'ye, Myanmar'dan Nijerya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafi yelpazede yurtdışına da hatırı sayılır yatırım yapmaktadır. Çin'in deniz aşırı yatırımları, BM verilerine göre, şimdilik dünya sermaye hareketlerinin yüzde 0.2'sine tekabül ediyorsa da, gerçek rakamların kağıt üzerindeki kadarından daha fazla olduğu uzmanlarca ifade edilmektedir. Halen yurtdışındaki 4500'ü aşkın işletmede 5.2 milyar dolarlık Çin sermayesi yatırılmış vaziyettedir. Özellikle Doğu ve Güney Asya ekonomilerine -siyasi nedenlerin de rol oynadığı bir strateji çerçevesinde- sessiz sedasız milyarlarca dolar sermaye akmaktadır. Çin'de ise 1994 yılı sonu itibarıyla, 130'u aşkın ülkeden gelen sermaye ile 221.718 yabancı yatırım projesi onaylanmış bulunmaktadır. Bunların taahhüt edilen toplam değeri 303 milyara, gerçekleştirilmiş olanları ise 95, 5 milyar dolara ulaşmaktadır. Çin, artık her isteyen yabancı yatırımcının elini kolunu sallayarak girebildiği bir ülke değil; pazarlık gücü arttıkça seçici hareket etmektedir. Tarım, enerji, havacılık, altyapı, teknoloji ve sivil uçak yapımında yabancı sermaye teşvik edilirken, bankacılık, perakende satış, emlak, televizyon, buzdolabı, çamaşır makinası gibi hafif sanayi, kömür madenciliği ve tıp alanında bazı sınırlandırmalar getirilmektedir. Telekomünikasyon hizmetleri, basın-yayın, silah sanayi ve çevreyi tahrip eden sanayilerde yabancı yatırıma ise şimdilik çok istisnai projeler dışında müsaade edilmemektedir. Pekin, yabancı yatırımcıların ülkenin daha yoksul durumundaki orta ve batı bölgelerine yönelmelerini teşvik için özel kolaylıklar sağlamaktadır. Son zamanlarda çokuluslu firmaların ülkenin önde gelen isim şirketleri ile ortak yatırıma girme stratejileri rahatsızlık uyandırmaktadır. Bu yabancı firmaların patent haklarını satın almak ya da kendi isimlerini eklemek suretiyle, yerel şirketlerin imajını değiştirdikleri, böylece zaman içinde bunların yabancı ortaklık içinde erimeye yüz tuttukları, hatta pazardan silinme tehlikesiyle yüzyüze oldukları ileri sürülmektedir. Çinli firmaların bu tür ortaklıklarda en az %50 kontrolü muhafaza etmelerinde ısrar edilmektedir.

Tablo: 9 Türkiye - Çin Ticareti**1994**

Türkiye'ye İhracat	(milyon dolar)	Türkiye'den İthalat	(milyon dolar)
Sentetik ve sun'i lifler	51.7	Demir ve çelik	417.0
Pamuk	20.2	Sentetik ve sun'i lifler	12.0
Elektrikli makine ve aksamı	17.4	Gübre	8.0
Mineral yakıtlar ve ürünler	9.6	Plastik ve mamülleri	7.1
Organik kimyasal ürünler	8.5	Demir ve çelik eşya	4.0
Sentetik ve sun'i filament	7.4	Hububat	3.6
Hububat	5.0	Metal cevheri	3.5
Diğer	64.7	Diğer	16.52
TOPLAM	184.5	TOPLAM	463.8
		TOPLAM TİCARET HACMİ	648.3

Kaynak: T.C. Pekin Büyükelçiliği

Çin'in altyapı yatırımları önümüzdeki dönemde büyük ölçüde ulaşım, enerji ve telekomünikasyon sektörlerinde yoğunlaşacak gibi görünüyor. Önümüzdeki yirmi yıl içinde dünya enerji talebindeki artışın yüzde 53'ünün Asya'dan geleceği, dünya enerji tüketiminde Asyanın payının halihazırdaki yüzde 24'den yüzde 35'e çıkacağı tahmin edilmektedir. Asya petrol tüketimi, yine aynı tahminlere göre, 1994-2000 arası dönemde yüzde 25, doğal gaz yüzde 36 ve kömür tüketimi ise yüzde 33 artacaktır. Çin, dünyadaki toplam talep artışının yüzde 46'sının kaynaklandığı bir ülke olarak yabancı enerji şirketleri için muazzam bir piyasa teşkil etmektedir. Türk müteahhitlerinin sözünü ettiğimiz dev altyapı projelerinde doğrudan üstlenici ya da taşeron olarak etkin rol oynamaları mümkündür.

Yine ikili ilişkilere dönecek olursak, halihazırda her iki taraftan da yatırım yok denecek kadar azdır. İstatistiklerde, Ağustos 1994 itibarıyla, ülkemizde 13 Çin firmasının 160 milyar TL tutarında yatırımı görülüyor. Bu toplam yabancı yatırımların yüzde 0.59'una tekabül etmektedir. Karşılıklı yatırımların ikili ticarete ve turizm sektöründeki genişlemeye, gidiş-geliş insan trafiğinin artmasına ve bunların sürükleyici etkisine bağlı olarak artması beklenebilir. Bunun için enerjik bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. 1978'den beri *Kızıl Kapitalist* olarak bilinen Rong Yiren öncülüğünde Çin'in dış dünyaya açılan penceresi olan ve büyük meblağlara ulaşan bir yatırım gücünü elinde bulunduran Uluslararası Tröst ve Yatırım Şirketi (CITIC), bildiğimiz kadarıyla, bugüne kadar Türkiye ile ortaklaşa herhangi bir yatırım projesi üstlenmemiştir. CITIC'in başta Hong Kong, ABD, İngiltere, Kanada ve Avustralya

olmak üzere dünyanın dört bir yanında yatırım ve ticaret faaliyetleri bulunmaktadır. Esas olarak, telekomünikasyon, havacılık, tekstil, enerji, ulaşım, emlak ve ticaret faaliyetleri ile meşgul olan bu şirket Çin piyasasına girişin anahtarını elinde tutmaktadır. Çin Silahlı Kuvvetleri de, bu ülkedeki ortak yatırımların önde gelen bir aktörü olarak hatırdan tutulmalıdır.

Tablo: 10 Çin'in Başlıca İhraç Maddeleri

1994 Malın Cinsi	Değeri (milyar dolar)	Bir Önceki Yıla Göre Değişim (%)
Örülmemiş giyim eşyası	15.0	30.1
Elektrikli makine ve aksamı	14.1	45.5
Örme giyim eşyası	6.3	25.6
Ayakkabı	6.0	14.4
Nükleer reaktör ve aksamı	5.6	33.8
Oyuncak	4.7	27.1
Deri eşya	4.1	43.1
Mineral yakıtlar ve ürünleri	4.0	-1.1
Pamuk	3.2	16.2
Plastik ve mamülleri	2.6	45.7

Tablo: 11 Çin'in Başlıca İthal Maddeleri

1994 Malın Cinsi	Değeri (milyar dolar)	Bir Önceki Yıla Göre Değişim (%)
Nükleer reaktör ve aksamı	25.1	8.7
Elektrikli makine ve aksamı	16.5	29.8
Demir ve çelik	8.2	-31.1
Plastik ve ürünleri	6.1	24.4
Motorlu taşıtlar	4.8	-12.2
Mineral yakıtlar ve ürünleri	4.0	-30.6
Hava/uzay araçları ve aksamı	3.4	53.1

Kaynak: China Statistical Yearbook, 1995

Çin ile İş Yapacaklara Pratik İpuçları

Çin hakkında yeterli bilgi ve deneyim sahibi olmayanların bu ülkede iş yapmaları son derece zordur. 1990'ların en hızlı büyümekte olan bu piyasadaki fırsatları kaçırmamak için bu ülkeyi, insanını, kültürünü, tarihini ve geleneksel değerlerini içtenlikle öğrenmeye çalışmak yapılacak ilk iş gibi görünmektedir. Çin'i derinliğine tanıyan işadamları, diplomatlar ve danışmanlık firmaları bu ülkede herhangi bir faaliyet başlatırken mutlaka uzun dönemli bir bakış açısı geliştirmenin, sabır ve sebatla çalışmanın gerekliliğini vurgulamaktadırlar. Görüşmelerde Çinlilerin kullandığı taktik ve stratejiler, genellikle müzakerenin konusuna, iç ve dış çevresindeki gelişmelere, çeşitli merkezi ve yerel kurumların politikaları arasındaki farklılıklara, müzakereciler arasındaki görüş farklılıklarına ve daha önceki benzeri deneyimlerden çıkarılan derslere bağlı olarak değişebilmektedir.

Yine de, öyle bir süreklilik vardır ki, insana sonuçta Çin tarzı müzakerenin mevcudiyetinden söz ettirir. Çin tarzı müzakere, önceden belirlenmiş uzun dönemli menfaatleri azamileştirmeyi hedefleyen temel stratejiler üzerine kuruludur. Birçok Batılıyı zorlayan ve anlamakta güçlük çekmesine yol açan psikolojik taktikler çoğu zaman ağır basmaktadır. Muhataplarının zaaflarından istifade etmesini bilen Çinli için önemli olan uzun vadeli hedeflerinin aşama aşama uygulanmasıdır. Bu uğurda gereken esnekliği göstermekten ve yeri gelince taktik tavizler vermekten çekinmez. Karşılıklı şahsi ilişkilerin psikolojik boyutunu kullanmayı iyi bilir. Muhatabının gelebilecek taleplere olumlu bakmasını sağlayacak bir nevi manevi yükümlülük yaratmayı amaçlar. Eski dostlar şebekesi, özeleştir, sempati ve sözsüz iletişim gibi Çinlilerin devreye soktuğu ince zeka ürünü tekniklerin gerçek boyutları Batılılar tarafından genellikle pek anlaşılmamaktadır.

Beş bin yıllık köklü bir medeniyetin temsilcileri olan Çinliler, kendi dışlarında oluşturulduğuna inandıkları uluslararası hukuka ve teamüllere pek güvenmezler. Bunu açıkça söylemeseler de, onlar için ahlaki prensipler herşeyden daha önemlidir. En esnek ve uzlaşıya açık oldukları zaman müzakere öncesi dönemdir. Resmi pozisyonları kemikleşip, bürokratik çizgiler kesinkes çizilmeden "sessiz diplomasi" yoluyla Çinlilere yaklaşmak en etkin sonuç alma yöntemidir. Bir kez pozisyon belirlendikten sonra ondan geri dönülmesi güçtür. Doğrudan müzakerelere girmeden önce üçüncü tarafları zaman zaman devreye sokmakta, önceden zemin yoklamakta yarar olabilir. Çinli karar alıcıya herhangi bir sorunu ya da isteği üçüncü bir taraf (ortak dost ya da tanıdık) aracılığıyla ileterek onu hazırlamak gerekebilir. Başkası-

na pek önemli gözükmeyecek psikolojik davranış kalıpları, ahlaki değer anlayışındaki algılama farklılıkları iş ilişkisinin ve müzakerenin seyrini temelden etkileyebilir. Samimi, açık kalpli tartışmalar etki uyandırır, aradaki mesafeyi kısaltır. Çinlilerin, “ya hep ya hiç” şeklinde bir saplantıları yoktur. Pragmatik ve adım adım sonuca ulaşma yaklaşımını daha sık kullanırlar.

Çinliler -siyasi, askeri ya da ekonomik olsun- her müzakereyi adeta bir sanat olarak görür, ciddiye alırlar. Hem kendi pozisyonunu iyi hazırlarlar, hem de karşı tarafın gücünü ve zaafını önceden iyi tahlil ederler. Kendi iş alanınızda hükümet politikalarının ne olduğunu, bu ülkenin stratejik kalkınma planında ilgilendiğimiz iş ve sanayi alanlarına ne ölçüde öncelik verildiğini, ortağınızın daha önceki faaliyetlerini, hükümet ve parti ile bağlantılarını, hukuki yönlerini etraflıca araştırmak başarının ön koşuludur. Çin’de artık eskisi gibi kararlar sadece tek merkezden yönlendirilmediği için varılan anlaşmanın ne ölçüde tatbik edilebileceği, devlet desteğine sahip olup olmadığı konusunda zaman zaman tereddütler hasıl olmaktadır. Müzakerelerde en önemli husus sabır, sebat ve esnekliği elden bırakmamaktır.

Çin’deki ön temaslarınız neticesinde hemen işe koyulabileceğinizi beklemek gerekiyor; ilk temas ile gerçek anlamda iş yapmaya başlamak arasında uzun bir dönem geçebilir. Çinli’nin zaman sıkıntısı yoktur. Karşı tarafın aceleciliğini, bir an evvel işin sonuçlandırılması telaşesinin farkındadır. Bunu, kendi yararına en iyi şekilde kullanmayı da bilir.

Çinli iş çevreleri ve hükümet kuruluşları özellikle kişisel ilişkilere dayalı *guan-xi* denilen gayriresmi bir sistem çerçevesinde işlerini yürütmektedirler. Bu bağlar dünyanın dört tarafına yayılmış 60 milyona yakın denizaşırı Çinliyi de kapsamaktadır. İş bağlantılarını canlı tutmak için sık sık Çin’i ziyaret ne kadar gerekliyse, iş ortaklarınızı zaman zaman Türkiye’ye davet etmeniz, onlara tesislerinizi, imkanlarınızı göstermeniz de o derece önemlidir. Sıkı kişisel bağlar kuruluncaya kadar amaçlarınızı, uzun vadeli projelerinizi ya da belli bilgi taleplerinizi açığa vurmamakta yarar vardır.

Ortaklık kuracağınız kişi ya da kurumların seçilmesi en önemli karardır. Batılı firmalar genellikle hükümet ve parti ile güçlü bağları olduğuna inandıkları, sermaye ve teknoloji transferlerine ihtiyaç duyan Çinli kamu iktisadi teşekkülleri ile iş yapmayı tercih etmektedirler. Ancak, yüksek maliyetlerle çalışmakta olan devlet işletmelerinden daha etkin dinamik bir özel sektör bulunduğunu da unutmamak gerekir. Kuracağınız ya da başlatacağınız işin, sizin için olduğu kadar Çinli ortağınız için de aynı derecede önem taşıdığından emin olmalısınız. Herhangi bir ihtilaf

çıkıldığında -gerekli hukuki ve kurumsal altyapı yeterince gelişmediğinden- Çinli ortağınızla çatışmaya girmeden dostane şekilde, karşılıklı esneklik göstererek çözüm yolları aramak menfaatinizedir. Batı tarzı yönetim anlayışı Çin'de tam tatbik edilemeyebilir. Dolayısıyla, Çinlinin anlayacağı usluhta meselelere yaklaşmak, sabırlı ve uyumlu hareket etmek zorunludur.

Çinliler, yabancılarla iş ilişkilerinde genellikle ilk inisiyatif alan taraf olmaktan kaçınırlar. Genellikle yabancıların başı çekmesini, ilk teklifi yapmasını, eteğindeki taşları dökmesini isterler. Kurulacak işbirliğinin başarısını ve gerekli anlayış, dostluk ve güven ortamının doğmasını temin etmek için ya Çince bilen elemanlar ya da iyi bir tercüman kullanmak zorundasınızdır. Kötü çeviri kötü iletişim demektir. Başlangıçta yaratılacak olumlu hava uzun yıllara yayılabilecek başarılı bir işbirliğinin ilk adımını teşkil etmektedir. Ortak tarihimiz, benzeri gelenek ve işgörme biçimleri nedeniyle Türklerin Çin piyasasında Batılılara kıyasla daha başarılı sonuçlar almaları şaşırtıcı olmayacaktır.

B Ö 4 Ü M

SOMUT ÖNERİLER:

BİZ NELER YAPABİLİRİZ?

SOMUT ÖNERİLER: BİZ NELER YAPABİLİRİZ?

Uzun vadeli ve stratejik düşünme alışkanlığımızın henüz tam gelişmediğini hepimiz biliyoruz. Genellikle kısa vadeli düşünüp, kısa vadeli menfaatlerimizi gözettiğimizden, uzun dönemde karşımıza çıkan sorunları çözemiyor, hatta onları biriktirerek daha da içinden çıkılmaz hale getiriyoruz. Çok kısa süreli menfaatler, çok kısa süreli başarılar uğruna geleceğimizi tehlikeye atmaktan çekinmiyoruz. Çin'de ve çevresindeki bölgede tüm bu gelişmeler yaşanır ve belli başlı ülkeler önceliklerini bu coğrafyaya kaydırırlarken, şapkamızı önümüze koyup potansiyel gücümüz ile orantılı uzun vadeli bir ticari, siyasi ve teknolojik Asya-Pasifik/Çin stratejisi oluşturmamız kaçınılmaz hale gelmiştir. Dünya ekonomisinin kalbinin atmakta olduğu *Büyük Çin Ekonomik Alanı*'na yönelik politikasızlık ve ufuksuzluğun hiçbir şekilde mazur gösterilmesi mümkün değildir. Tüketicilerinin gelir düzeyi hızla yükselmekte olan ve dünya nüfusunun yarısından fazlasını barındıran bu bölge pazarında, kendimize kalıcı bir yer açmak zorundayız. Tabii ki, süregiden siyasi ve ekonomik riskleri de gözardı etmeksizin. Bu ülkede yaşamış ve halen de uluslararası bir kuruluşun Asya-Pasifik bölgesinden sorumlu yöneticisi olarak, yukarıdaki değerlendirmeler ışığında, Çin'e yönelik geliştirilebileceğimiz uzun vadeli bir stratejiye katkıda bulunmak üzere ilk anda akla gelen bazı somut önerilerimizi sunmak istiyoruz:

1. Eski bir Çin atasözü "bilgi kuvvettir" diyor. İşe, sadece klişe sloganlarla tanıdığımız Çin hakkındaki bilgi dağarcığımızı zenginleştirmekle başlamalıyız. Herşeyden önce, Çin ekonomisi, karşılaştırmalı üstünlüğümüz bulunan ya da rakip olmakla birlikte, işbirliğinin hala mümkün görülebildiği sektörler itibariyle kapsamlı bir incelemeye tabi tutulmalıdır. Mal ve hizmet satabileceğimiz alanlar tesbit edilirken, demir-çelik ve gübre gibi kalıcılığı şüpheli geleneksel kalemler dışındaki iş ve yatırım imkanları ortaya konulmalı; bilhassa, Çin'in önümüzdeki onyıllık kalkınma programında öncelik verilen sektörler derinliğine tahlil edilmelidir. Ateşi yeniden keşfetmeden bu alanda diğer ülkelerin, kişi ve kuruluşların yapmış olduğu benzer çalışmalardan istifade etmeliyiz. Çalışmalar, masabaşı beyin egzersizi olmaktan çıkarılıp, bürokrat, özel sektör ve akademisyenlerden oluşturulacak uzman bir ekibe hazırlatılmalıdır. Şunu unutmayalım: "bilgi çağı"nı yaşadığımız günümüzde kapsamlı bilgi ve istihbarata dayanmayan politika kararlarının kesinlikle kalıcı başarı şansı yoktur.

2. Siyasi yönetimin, iş ve sanayi dünyasının da katkısıyla, bu konuda oluşturacağı uzun vadeli stratejinin uygulanmasını yakından izlemesi, gereken sektörlerde

firmalarımıza amacı net şekilde tanımlanmış, saydam teşvikler sağlaması, Pekin nezdinde güçlü diplomatik müdahalelerle bu yöndeki hamlelerin desteklenmesi gerekmektedir. Türkiye, sadece bugününü kurtaracak günlük reçetelerle vakit kaybetmeden en azından 2025 yılını hedefleyen iddialı projeksiyonlar üretmek, böylece hem kendi kamuoyuna heyecan aşılacak, hem de politika yapıcılara ve uluslararası çevrelere gelecek yüzyıla ilişkin kendi vizyonunu sunmak zorundadır. Bu vizyonun, sadece kağıt üzerinde akademik egzersiz şeklinde değil, gerçekleştirilebilir, ekonominin ve toplumun zinde kesimlerinin de oluşumuna katkıda bulunacağı bir şekilde biçimlendirilmesi beklenmektedir. Asya-Pasifik bölgesi ve Çin, gelecek planlarımızda belirgin bir şekilde ön planda tutulmalıdır. Topluma çeşitli sahelerde somut hedefler göstermek, beklentilerimizi değişen koşullara göre uyarlayarak, onları adım adım fiiliyata dönüştürmek ülkedeki genel havayı değiştirecek; yeni bir dinamizm ortamı sağlayacak ve doğacak sinerji, ülke ekonomisi, siyasi rejimi ve toplum dokusu üzerinde olumlu yansımalar yaratabilecektir.

3. Çin, Ortadoğu ve eski Sovyet Cumhuriyetlerinde hafif sanayi malları, tekstil ürünleri, gıda ve inşaat sektörlerinde en ciddi rakibimizdir. Bununla birlikte, iki ülkenin tamamlayıcı özelliklerini ön plana çıkartıp, dinamik ticaret anlayışı ve ortak yatırımların artırılması yoluyla rekabeti işbirliğine dönüştürmek, Pekin'in de Ankara'nın da ortak menfaatine hizmet edecektir. Türkiye, bugüne kadar Çin'e demir-çelik ve gübre satımıyla sınırlandırdığı ihracat kalemlerini çeşitlendirmek, yeni yaratıcı işbirliği imkanları düşünmek zorundadır. Aksi takdirde, ticaret rakamlarındaki istikrarsız iniş-çıkışlar devam edecektir. 1994 yılı sonunda, 464 milyar dolarlık ihracatımızın 417 milyar dolarını demir ve çelik ürünleri oluşturmaktadır. Çinliler, önümüzdeki dönemde Türkiye'den demir-çelik ithalatını kısıabileceklerinin işaretlerini vermişlerdir. Böylesi muazzam bir pazarda Türkiye'nin ihmal edilebilir ve geleceği büyük ölçüde belirsiz bir pazar payına sahip olmasının kabul edilebilir bir tarafı yoktur. İlişkilerin genişletilmesi konusunda var olduğu anlaşılan ve her üst düzey ziyarette tekrarlanagelen iki taraflı siyasi iradenin somut projelerle karşılıklı ekonomik faydaya dönüştürülmesi, ancak uzman ekiplerin belli bir hedefe kilitlenmiş, sonuç almayı amaçlayan çalışmaları ve siyasi liderliğin bu çalışmaları uygulamaya sokma kararlılıklarıyla mümkün olabilecektir.

4. Çin tarafına ısrarla bizden belli mal ve hizmetleri satın almaları için siyasi baskı yapmak artık fayda etmemektedir. Bu yöntem bugüne dek ne ciddi bir sonuç vermiştir, ne de bundan sonra vermesi beklenebilir. Firmalarımız, bu ülkede bileklerinin hakkıyla iş yapmak zorundadırlar. Zira yüzlerce yabancı firma da aynı

piyasaya girmek, ticaret ve yatırım bağlantılarını arttırmak için tüm güçleriyle mücadele etmektedirler. Rekabet iyice kızışmaktadır. Eskisi gibi sosyalist merkezi yönetimin pastadan siyasi tercihlerine göre yabancı firmalara pay dağıtması dönemi artık hızla geride kalmaktadır. Birçok önemli bağlantı doğrudan eyaletlerdeki yerel yönetimlerle ve bizzat şirketlerle yapılmaktadır. Aslında merkezi yönetim, iplerin elinden kaymasından, ekonominin genelinde denetimin gevşemesinden memnun değildir; ancak, kabul etmek gerekir ki, son on yıldır gözlenmekte olan Çin mucizesinin cevabı da, bu adem-i merkeziyetçi ekonomi yönetiminde yatmaktadır.

5. Ulaşım, ikili ilişkilerin daha da gelişmesinin önündeki en ciddi engellerden birisidir. Herşeyden önce, iki ülke arasındaki coğrafi mesafeyi yakınlaştıracak ulaşım projelerine ağırlık verilmelidir. Bu kapsamda, THY yönetimi, Özal döneminde elde edilmiş olan ve bugün artık prestij güzergahı haline gelmiş olan Çin'e uçuşa hakkını hemen uygulamaya koymalıdır. Halen ülkemizden Çin'e uçuşlar, ya 1987'den bu yana Çin Hava Yolları'nın doğrudan seferleri ya da Lufthansa, British Airways, Swissair ve Finnair'in aktarmalı seferleri ile yapılabilmektedir. Rusya'nın hava sahasından geçiş hakkı için talep ettiği koşulların yumuşatılması için çalışılmalı ya da başka güzergah seçenekleri düşünülmelidir. ABD ile Rusya arasında yürütülen müzakereler neticesinde Moskova hava sahasını Kuzey Amerika ile Asya arasında uçmakta olan sivil havayollarına açmayı kararlaştırmıştır. Mayıs 1995 ortasında işlerlik kazanan ilk güzergah, Kamçatka yarımadasının ve Sakhalin Adası'nın kuzeyinden geçecek olan ABD ve Kanada yolcu uçaklarının Khabarovsk'da Rus sınırından Çin hava sahasına doğrudan girmesine imkan vermektedir. Bu anlaşma, bizim Ruslarla bu alanda yürütmekte olduğumuz müzakerelere de ışık tutabilir. Deniz taşımacılığı da iki ülke ticaret ilişkilerinde ayrı bir önem taşımaktadır. Limanlardaki bekleme süresinin kısaltılması ve navlun ücretlerinin, diğer ülkeler ile rekabet edebilir hale getirilmesi imkanları araştırılmalıdır. Çin'in Pasifik sahillerinden Rotterdam limanına kadar uzanacak 10 bin kilometrelik *İpek Demir Yolu*'nun tamamlanmasıyla Orta Asya ve Çin ile ekonomik ilişkilerimize yeni bir dinamizm gelmesi beklenilmektedir. Bu projenin, özellikle Orta Asya ve Kafkas ayağının tamamlanmasına da bizim katkımız zorunludur. Bu stratejik hat, sadece Çin-Türkiye değil, Avrasya üzerinden Pasifik-Avrupa ulaşım güzergahını da çizmektedir. Hattın Türkiye'ye uğramadan kuzeyimizden geçmesi seçeneğinin de düşünüldüğünü unutmadan, Avrupa Birliği'nin Orta Asya-Avrupa kara ve demiryolu projesi (TRACERA) çerçevesinde de ele alınan, *İpek Demir Yolu*'nun mutlaka Türkiye güzergahını kullanması için çaba gösterilmeli, elverişli koşullar teklif edilmelidir.

6. 1997 yılında Hong Kong, 1999 yılında da Makao Çin egemenliğine dönecektir. Egemenlik transferi konusunda İngiltere ve Portekiz ile müzakereler devam etmektedir. Hong Kong, Çin ile ekonomik ilişkilerin en önemli sıçrama tahtasıdır. Çin'in adeta dış dünyaya açılan penceresi olarak hizmet vermektedir. Dünya Ticaret Örgütü'nün ilk yıllık raporuna göre, Hong Kong halihazırda dünyanın en büyük sekizinci ihracatçısıdır. İthalatta da dünya yedincisidir. Geçen yıl toplam ihracatı 1.170 milyar Hong Kong Dolarını (\$1=HK\$ 7.7) bulmuştur. Bu meblağın % 81'i yeniden ihracatı kapsamaktadır. İthalatı ise 1.250 milyar HK\$ düzeyinde gerçekleşmiştir. Asya'nın diğer en büyük antreposu Singapur bu sıralamada onbirinci, Çin ise onikinci konumdadır. Çin'e yönelik yatırım ve ticaret akışlarının önemli bir kısmı Hong Kong ekonomisinin üzerinden geçirilmektedir. Girişimci ruhu, finansman imkanları, yönetim becerisi, gerekli altyapı, bağlantılar hep bu küçük kolonide yoğunlaşmış durumdadır. 1997'den itibaren 99 yıllık kiralama sözleşmesinin bitimiyle birlikte Pekin'in egemenliğine geçecek olan Hong Kong Özel Yönetim Bölgesi adı altında 50 yıl daha mevcut statüsünü aynen muhafaza edecektir. Çin ile yatırım ve ticaret ilişkilerinde -özellikle imalat, dağıtım ve finansman merkezi olarak- kilit rol oynamaya devam edecektir. Asya-Pasifik'de mevcut ya da müstakbel faaliyetler için üs aramakta olan firmalarımız hiç tereddütsüz Hong Kong'u seçebilirler. Ulaşım, iletişim altyapısı, hizmet sektöründeki yetişmiş insangücü, düşük maliyetli kredi, ihracat kredi sigortası ve vergi avantajları (kurumlar vergisi yüzde 16,5) nedeniyle Asya-Pasifik ülkeleriyle iş yapmakta olan irili-ufaklı binlerce yabancı firma Hong Kong'u karargah olarak kullanmaktadır. Hong Kong ekonomisine 1994 sonu itibariyle ihracatımız 200, buradan ithalatımız ise 225 milyon doları bulmuştur. Halen bir ekonomi ve ticaret müşavirinin bile tayin edilemediği Hong Kong'daki mevcut Başkonsolosluğumuza ilaveten özel sektörün aktif sorumluluk üstleneceği bir ticaret merkezinin acilen açılması düşünülmelidir.

7. Şanghay'da ve bilahare Urumci'de de ticaret merkezleri açılması için çalışmalar başlatılmalıdır. Özellikle büyük ekonomik projelerin ve iş imkanlarının yaratılmakta olduğu Şanghay'da bulunmamız şarttır. Bu misyonlar, bürokrat tayin yerleri olmaktan çıkartılıp, özel sektörün öncü rol üstleneceği dinamik yeni bir anlayışla teşkil edilmelidirler. Klasik diplomatik işlemlere göre techiz edilmiş olan Çin'deki mevcut Büyükelçiliğimizin, bu ülkenin özel koşullarını dikkate alarak ve ekonomik/ticari diplomasiyi ön plana çıkaracak şekilde yeniden yapılanması ve uzman personelle takviyesi de elzemdir. *Büyük Çin Ekonomik Alanı* içinde yer alan tüm resmi temsilciliklerimiz, şirketlerimiz ve Ankara arasında etkin bir

eşgüdüm ve bilgi ağı kurulmasına çalışılmalıdır.

8. Çin ile ticari-yatırım ilişkilerinin geliştirilmesinde bu ülkenin Sincan-Uygur Özerk Yönetim Bölgesinde yaşamakta olan yaklaşık 10 milyonluk Türk kökenli nüfusun katkılarından istifade edilebilir. Zaten Çin ile ülkemiz arasındaki resmi ve gayriresmi (bavul) ticaretinin önemlice bir bölümü, Orta Asya ile sınır ticareti ve Hong Kong bağlantılı işler genellikle bu insanlarca yürütülmektedir. Türkiye’de, özellikle de İstanbul’da, sayıları giderek artmakta olan denizaşırı Çinliler de bu süreçte yerlerini almalıdırlar. Bir kısmı Türk uyruğunu da kazanmış olan ülkemizdeki Çinliler başta deri, ipek ve tekstil olmak üzere muhtelif yatırım ve ticaret faaliyetlerine girmiş durumdadırlar. Bu arada, Çin’in Sincan-Uygur Özerk Yönetim Bölgesi’ne yönelik kültürel ilgimizin yanlış yorumlamaması için gerekli güven ortamının iki ülke arasında siyasi istişareler yoluyla karşılıklı geliştirilmesine de gayret sarfedilmelidir.

9. Çin’deki büyük çaplı altyapı ve modernizasyon ihaleleri genellikle Türkiye’nin de üyesi bulunduğu Dünya Bankası ve Asya Kalkınma Bankası tarafından finanse edildiğinden, açılan uluslararası ihaleleri (bilhassa kara ve demiryolları, havaalanları, elektrik santralleri, telekomünikasyon şebekeleri gibi) yakından takip edecek ve ilgi duyan firmalarımızı düzenli haberdar edecek bir mekanizma kurulmalıdır. 1985’de 6.2 milyon olan Çin’deki toplam telefon sayısı 1994 sonu itibariyle 39 milyona çıkmıştır. 2000 yılına kadar ülkedeki toplam demiryolu ağının yüzde 19 artırılarak 70.000 km’ye, karayollarının ise yüzde 12.5 genişlemeye 1.25 milyon kilometreye çıkarılması planlanmaktadır. Büyük taşıma kapasitesine sahip derin su limanı inşa ve geliştirme projeleri de sırada beklemektedir. Ulaştırma sektörüne daha fazla yabancı yatırımcı çekmek için Çin Hükümeti Nisan 1995’te bu sektörde fiyatların serbest bırakılmasının öngörüldüğünü açıkladı. Başlangıçta kar marjı düşük de olsa, Rusya’daki gibi birkaç büyük prestij projesinin Çin’de de Türk firmalarınca üstlenilmesi ileride projeler kazanmak bakımından olumlu yankılar uyandırabilir. Çin’de ihtiyaçlar çok fazla olduğundan, bu ülke ile rakip olduğumuz sahalarda bile yeni iş imkanlarının açılması mümkün görünmektedir. Türkiye’de lisansla üretilmekte olan iş makinelerinin, yalıtım ve ısıtma sistemlerinin, tekstil hammaddelerinin, pamuk ve bazı gıda ürünlerinin Çin’e pazarlanması da düşünülebilir. Büyük firmalarımız Pekin, Kanton, Şanghay ve Urumci gibi kentlerde daimi temsilcilik büroları açmayı ciddi şekilde öngörmelidirler. Uzaktan haberleşme ve/veya gerektiğinde seyahatlerle iş görmek son derece zorlaşmıştır. Kişisel ilişkilerin geliştirilmesi ve piyasa istihbaratı toplanması ancak daimi büro mevcudiyeti ile mümkündür.

10. Çin ile ticaret ve yatırım ilişkisinin mutlaka Türkiye'ye yönelik olması da gerekmemektedir. Üçüncü ülkeleri hedef alan iş ve yatırım bağlantıları bizim artık uluslararası nitelik kazanmış firmalarımız tarafından yürütülebilir. Çin mallarının pazarlanmasında Ortadoğu, Balkanlar, Avrupa Birliği ve Kafkasya piyasaları için aktif *köprü* olabiliriz. Halen Güney Kıbrıs limanlarını üs olarak kullanan Çinlilere, Mersin ya da Antalya'da elverişli koşullarda depolama imkanları teklif edilmelidir. Çinliler Karadeniz'de (Samsun'da) inşa edilebilecek büyük bir konteyner limanının, hem ülkemiz hem de Rusya ve Ukrayna gibi Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler için yoğun bir taşımacılık merkezine dönüştürebileceğini, eski Sovyet coğrafyasına ve Avrupa Birliği pazarlarına alternatif kanallardan girebilmek için böyle bir limandan da yararlanmak isteyeceklerini bildirmişlerdir. Liman yakınında inşa edilecek gümrüksüz antrepo ve serbest ticaret-üretim bölgesinin de, mallar hedef pazarlara sevk edilmeden önce paketleme, montaj ve depolanma amacıyla kullanılabilceği belirtilmektedir. Dünyanın en işlek limanlarından birisi olan Hong Kong'un geliştirilmesi projesi, halen etkin şekilde nasıl işletildiği, sunulan hizmetlerin kalitesi vb. konular derinliğine incelenilerek, Karadeniz'deki müstakbel liman için örnek alınması düşünülmelidir. Gümrük Birliği sonrasında Asya-Pasifik'in Avrupa'ya giriş kapısı olmak için kafa yorarken bu tür somut projeler geliştirmek zorundayız.

11. Çin, dünyanın önde gelen enerji üretici ve tüketicileri arasında yer almaktadır. ABD ve Rusya'nın arkasından dünyanın en fazla enerji tüketen üçüncü ülkesidir. 2000'li yılların başında hızlı ekonomik büyümesinin yarattığı enerji talebini karşılamak için büyük hacimde enerji ithal etmek zorunda kalacaktır. Çin'in girişi ile birlikte dünya enerji piyasasındaki mevcut dengelerin alt üst olması beklenmektedir. Çin, önümüzdeki on yıl zarfında hızlı ekonomik büyümenin gerektirdiği talebi karşılamak için milyarlarca dolara mal olacak muazzam enerji altyapı yatırımları planlamaktadır. Türkiye ile Çin arasındaki ticarete 1990'lı yılların başında sağlanan artış büyük ölçüde demir-çelik satımı karşılığı Çin'den petrol alınmasına dayanmaktaydı. Çin'in net petrol ithalatçısı konumuna geçmesi ile birlikte artık bu imkan yitirilmiş gibi gözükse de, iki ülke arasında karşılıklı çıkarlara hizmet edecek yeni bazı enerji işbirliği projelerinin geliştirilmesi hala imkan dahilindedir. Çin'in petro-kimya ürünlerine talebinin karşılanması, rafinerilerimizdeki kapasite fazlasının gereğinde Çin'e tahsis edilmesi küçük elektrik santralleri ve yenilenebilir enerji teknolojisinde işbirliği bu alanda ilk akla gelen imkanlardır. Bu arada, Türkmenistan doğal gazının boruhattıyla Çin üzerinden Pasifik sahillerine, oradan da gemilerle Japonya'ya taşınması projesinin bizim benzeri, ancak aksi istikametteki,

projemiz ile ne ölçüde bağdaştığı, bunun olumsuz yansımalarının neler olabileceği de araştırmaya değer başka bir konudur. Çinli yüklenici bir firmanın Hazar petrolünün Akdeniz'e taşınmasını amaçlayan Bakü-Ceyhan boru hattını Amerikalı bir şirket ile ortaklaşa üstlenmeyi teklif ettiği haber verilmektedir.

12. Son yıllarda giderek yayılmakta olan ekonomik refahın bir sonucu olarak, bazı hesaplara göre, 2000 yılına kadar Asya'daki silah talebi halihazırdaki tüm Avrupa silah piyasasından daha büyük hale gelecektir. Dünyada savunma sanayii bakımından ilk sıralarda yeralan Çin, halen GSMH'nın yüzde 8'ini silahlı kuvvetlerdeki 4 milyonluk ordunun masraflarına, silah modernizasyonuna harcamaktadır. Batılı kaynaklar, bu rakamın açıklanandan daha yüksek olduğunu ileri sürmektedir. Öte yandan, Çin gibi bir dünya gücünün yıllar süren ihmalden sonra silahlı kuvvetlerini modernize etme ihtiyacı duymasını da doğal karşılamak gerekmektedir. Çin'in silah satışları, ülkenin döviz giderlerini arttırırken, bölgemizdeki hassas askeri dengeleri temelden etkilemektedir. Ürettiği hafif silahları, füze sistemlerini, hatta ileride nükleer silah üretiminde kullanılabilecek vasıfta nükleer santral teknolojisini, İran ve Suriye gibi komşumuz olan ülkelere de satması güvenliliğimiz bakımından önemli sonuçlar doğuracak niteliktedir. Çin ile ikili siyasi istişareler sırasında, bu konuların yanısıra ülkemizde de hızlı gelişme sürecine girmiş olan savunma sanayii alanında ortaklaşa neler yapılabileceği üzerinde durulmalıdır. Siyasi hassasiyet arzeden Çin ile savunma sanayii işbirliği konusunda, herhangi bir somut adım atmadan önce, doğal olarak diğer NATO müttefiklerimizin bu ülke ile askeri ilişkilerini nasıl yürüttükleri, silah satış ve alım politikaları üzerine istihbarat toplamak, bir dizi istişareler yapmak gerekebilecektir. Türkiye, bu ülkeye nisbeten gelişmiş savunma araç ve gereçleri satabileceği gibi, Çin'den de özellikle gerilla savaşında kullanılabilecek silah sistemleri ve mühimmat satın alabilir. Hatta ortak yatırım neticesinde imal edilecek savunma araç ve gereçlerinin üçüncü ülkelere satılması için işbirliği de gözönünde bulundurulabilir.

13. Çin'in 1990 yılı sonu itibariyle toplam tahıl hasatı 420 milyon tona ulaşmıştır; bunun 100 milyon tonunu buğday oluşturmaktadır. Uzun dönemli hesaplamalarda, Çin'in 2030 yılındaki tahıl gereksiniminin 568 milyon tonu bulacağı tahmin edilmektedir. Oysa 35 yıl sonraki tahıl üretiminin ortaya çıkacak talebin hayli gerisinde kalacağı ve yaklaşık 213 milyon tonluk büyük bir açığın ortaya çıkacağı anlaşılmaktadır. Üstelik, Çinlilerin yaşam düzeyi yükseldikçe daha fazla ve kaliteli besinlere yönelmeleri ihtimali de hesaplamalara katılmamaktadır. Buğday üretiminde dünya birinciliğini uzun yıllardır hiç bir ülkeye bırakmayan Çin'in, 2000'li

yılların ilk çeyreğinde artması beklenen gıda ürünleri talebini artık mevcut üretimle karşılamasının imkansız hale geleceği, dolayısıyla dışarıdan tahıl ürünleri ithalatının muazzam boyutlara ulaşabileceği ileri sürülmektedir. Özellikle gıda ürünleri fiyat politikası nedeniyle daha şimdiden ülkenin önde gelen 35 kentinden 29'unda tahıl dağıtımında kupon sistemine yeniden geçilmek zorunda kalınmıştır.

Bu itibarla, Çin ile ülkemiz arasındaki yeni işbirliği imkanları üzerine kafa yorulurken, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) çerçevesinde 2000'li yıllarda Çin'den gelebilecek ve mevcut dünya piyasası koşullarında karşılanması pek kolay olmayacak tahıl talebinin de gözönünde bulundurulmasında ve şimdiden bu konuda Çinli yetkililerle ön temaslar yapılmasında yarar bulunmaktadır.

14. Gerek ülkemizde gerek bursla Çin üniversitelerinde Sinoloji eğitimi görmüş azımsanmayacak sayıda uzman insanımız vardır. Bunların çoğu tatminkar iş bulamadıklarından, bugün öğrenimleri ile alakasız sahalarda istihdam edilmektedir. Tıpkı Japonca gibi giderek uluslararası dil özelliği kazanması muhtemel Çince eğitiminin hızlandırılması, bu alanda yetişmekte olan insanlarımızın ihtiyaçlarımıza göre yeniden yönlendirilmesi gerekmektedir. Unutmayalım, her sahada olduğu gibi, Asya-Pasifik ve Çin'e yönelik çabalarımızın başarıya ulaşmasında da insan faktörü merkezi rol oynayacaktır. Ülkemizde bu bölgedeki gelişmeleri yakından izleyip, karar alıcılara politika tavsiyelerinde bulunacak *think-tank*'lar oluşturulması, yurtdışındaki benzeri gruplarla işbirliğinin, bilgi ve görüş alışverişinin artırılması da hem siyasi yönetimin hem de özel sektörümüzün sorumluluğundadır.

15. Yerli işadamları ve sanayicilerimizi Çin'deki imkanlar hakkında bilgilendirmek ve bilinçlendirmek için bir dizi kampanya başlatılabilir. Bu ülkedeki ticari ve yatırım fırsatları düzenli olarak firmalarımıza yansıtılmalı; iş heyetlerinin Çin'in eyaletlerini ziyaretleri, başlıca kentlerde açılan fuar, sergi ve konferanslara iştirak yoluyla kişisel temaslarını genişletmeleri de teşvik edilmelidir. Müteşebbisimiz bir kez piyasanın kokusunu ve ilk işlerini aldıktan sonra zaten gerisini kendi imkanlarıyla getirecek, Çin piyasasındaki mevcudiyetini artan ölçüde hissettirmeye başlayacaktır. Çinlilerle iş yaparken aklımıza sadece başkent Pekin gelmemelidir. Eyaletler de son yıllarda geniş ekonomik özerklik kazandılar; yabancılarla doğrudan iş ve yatırım bağlantılarına girmek için birbirleriyle rekabet etmektedirler. Eyaletler, başarılarını birbirlerinin iş ve yatırım performansları ile ölçmektedirler. Bu nedenle, yabancı firmaları çekmek isteyen eyaletler, adeta daha fazla taviz ve kolaylık sağlamakta yarış etmektedirler. Elverişli iş ve yatırım elde edebilmek için eyaletler arası bu rekabet dikkate alınmalıdır.

16. Bilhassa büyük firmalarımızın kısa vadeli ithalata dayalı kar elde etme yaklaşımı yerine Pekin, Kanton, Şanghay, Fujian, Urumci, Shenzhen gibi dinamik kentlerde yerleşik temsilcilikler açmaya, başlangıçta mütevazı marjlarla yetinerek bu devasa ülkede uzun vadeli pazar payı elde etmeye, Çinli ve Batılı firmalarla ortak yatırıma girmeye teşvik edilmeleri gerekmektedir. Bugün olduğu gibi Çin'den ucuz ithalat ürünleri satın almak yerine bu ülkeye önümüzdeki yüzyıl başlarında neler satılabileceği, hangi hizmet sektörlerinin gelecek vaat ettiği üzerine kafa yorulmalıdır. Gereken yerlerde Eximbank kredilerimizin diğer ülkelerin firmalarına sağladığından daha az elverişli olmamasına çalışılmalı, alışkanlık yaratmayacak yöntemlerle ticaret ve yatırımın artırılması için geçici teşvik araçlarına başvurmadan çekinilmemelidir.

17. Çinlilerin, ekonomik amaçlarla, ustaca kullandıkları *kardeş kentler* uygulamasının ülkemizde Çin restoranları ve mağazaları açılması ile sınırlı tutulmayıp Türkiye'nin kendi ticari ve ekonomik çıkarlarına da hizmet edecek şekilde yeniden gözden geçirilmesinde yarar görüyoruz. Halihazırda Pekin-Ankara, Şanghay-İstanbul, Tiyenjin-İzmir, Eskişehir-Hanzhou ve Urumçi-Konya kardeş kent ilişkileri mevcuttur. Bu ilişkiler halkasına yenilerinin de eklenmesi, faaliyet sahalarının genişletilmesi ancak ve ancak bu ilişkinin bizim menfaatlerimize de hizmet edecek şekilde yeniden düzenlenmesi kaydıyla kabul edilmelidir.

18. Çin yönetimi, Tayvan ile resmi ilişkilere girilmemesi ve *Tek Çin* politikasına riayet hususunda hassas davranmaktadır. Dış politikasını ve ekonomik ilişkilerini bu temel üzerine inşa etmektedir. Bu hassasiyetin bilincinde, ancak Çin'in ve diğer Batılı ülkelerin uygulamalarını da gözönünde bulundurup, Tayvan ile biz de gayriresmi kanalları kullanarak ticari ilişkilerimizi geliştirmeye devam etmeliyiz. Tayvan yerine *Chinese Taipei* adını kullanmak suretiyle ekonomik, ticari ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi mümkündür. THY dışındaki özel havayolu şirketlerinin Taipei'ye uçuşu da ekonomik ilişkilerin daha da genişlemesine katkıda bulunabilir. Bu hususta diğer Batılı ülkelerin ve Çin'in Tayvan'a dönük kendi politikası çerçevesinde ekonomik/ticari diplomasiye ağırlık verecek şekilde benzeri bir yol izlememiz yeterlidir.

19. BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olan ve sadece dünya ekonomisinde değil uluslararası siyasi arenada da etkin rol oynamaya başlayan Çin ile ülkemiz arasındaki siyasi diyalogun düzenli mekanizmalar çerçevesinde geliştirilmesi arzu edilmektedir. Çin halkının Türkiye'ye bakışı genelde olumludur ve önyargılar yoktur. Kültürel diplomasi sayesinde dünyadaki her beş kişiden birisinin yaşadığı bu

ülkede olumlu bir Türkiye imajı yaratmak hiç de zor değildir. Çin Merkezi Televizyon Kurumu, eyalet radyoları, ekonomik basın-yayın organları, ilan panoları ve özel günler önceden iyi hazırlanılmış, Çin halkının frekans dalgasını yakalayacak Türk mesajlarının yayılmasında kullanılabilir. Çok az tanındığımız bu ülke ile ortak tarihi ve kültürel bağlarımız bulunduğunu keşfetmek, Çinli tüketicileri sunacağımız mal ve hizmetlerimize de olumlu bakmaya sevkedebilir. Bunun maliyeti inanılmayacak ve Batı'daki çabalarımızla kıyaslanmayacak ölçüde düşüktür. Halkla ilişkiler, reklam ve pazarlama şirketlerimize bu alanda önemli görevler düşmektedir. Akıllıca yürütülecek bir kültürel diplomasi ile 1.2 milyar insanın gözündeki olumlu Türkiye imajını güçlendirmenin, yan ekonomik yararlar getireceğini de unutmayalım. Batı ile ilişkilerinde ciddi iniş-çıkışlar, dışlamalar yaşamakta olan Türkiye'nin yeni dostlara ihtiyacı vardır. Orta Asya ülkeleri de, Rusya'ya karşı bölgede dengeleyici bir unsur ve ekonomik ticari ortak olarak gördükleri Çin ile yakın ilişkiler kurma arzusundadırlar. Bu itibarla, Çin ile siyasi diyalogumuzun sadece ikili konuları değil her iki ülkeyi de yakından ilgilendiren bölgesel konuları da kapsamasını doğal karşılamak gerekir.

20. Türkiye, sadece mal satımında değil hizmet sektöründe de Çin ile sıkı bağlar kurmak için çaba göstermelidir. Turizmden bankacılığa, sigortacılıktan pazarlamacılığa uzanan geniş menzilli bu sektörde, ticarete kıyasla daha fazla iş imkanları yaratılması mümkündür. Bu alandaki ilk işbirliği fırsatını turizm sunmaktadır. Çin dünyanın en cazip turistik cazibe merkezlerinden birisidir. Özellikle batı ucu Türkiye olan *İpek Yolu* turizmi başta Japonlar olmak üzere dünyada geniş bir kitlenin ilgisini çekmektedir. Çin, geçen yıl yurtdışından gelen 43 milyon turisti ağırlamış ve bu sektörden yaklaşık 7,32 milyar dolar kazanç sağlamıştır. 1,5 milyon civarında Çinlinin de turistik amaçla yurtdışına çıktığı tahmin edilmektedir. Çin'e yönelik turizm hareketlerinde ülkemizin işletme, personel eğitimi, ürün pazarlanması deneyimi ve uluslararası bağlantılarının kullanılması her iki tarafın da menfaatinedir. İki ülke arasında imzalanmış olan mevcut turizm işbirliği anlaşması kağıt üzerinden fiiliyata dökülmelidir. Ayrıca, bankacılık, sigortacılık, reklamcılık, pazarlamacılık ve danışmanlık gibi hizmet sektörlerindeki işbirliği imkanlarının değerlendirilmesi için ortak çaba sarfedilmelidir.

21. Batılıların Şarklıyı küçümseyen, üstünlük taslayan tavırları Uzakdoğu insanında haklı tepki yaratmaktadır. Çin ile iş yapmanın kültürel vechesi çok önemlidir. Şarklı düşünce tarzımız ve iş yapma geleneğimiz, ayrıca da Libya çöllerinde, Sibiryaya steplerinde güç koşullar altında başarılı işler gerçekleştirme şöhreti nedeniyle

Türk işadamları ve sanayicisinin Çin'deki şansı, Batılı rakiplerine kıyasla, yüksek görünmektedir. Hatta bu ülkedeki çalışma koşullarından şikayet etmekte olan Batılıların sırf bu nedenle Türk ortakları tercih etmesi bile sözkonusu olabilir. Çokuluslu firmaların Çin'deki yatırım ve ticaret faaliyetlerini yakın takibe alıp, bunlardan Türk girişimcilerine pay çıkartma imkanları araştırılmalıdır.

22. Herşeyden önemlisi, Çin ile ekonomik ilişkilere atfettiğimiz önemin en üst düzeyde siyasi ziyaret değişimleri ile de gösterilmesidir. 1989'dan bu yana gezisi birkaç kez tehir edilen Cumhurbaşkanı düzeyindeki ziyaret nihayet 23-27 Mayıs 1995 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Uzun aralıklarla gerçekleştirilebilen bu tür ziyaretler, klasik protokol gösterilerinin, bilindik sözlerin ötesine geçip, önceden üzerinde uzun hazırlıkların yapıldığı somut ekonomik yararlar getirecek projelerin ve tekliflerin hayata geçirilmesi için eşsiz bir fırsat sunmaktadır. Batılıların ekonomik/ticari diplomasi destekli Çin çıkartmasında yaptıkları gibi, bizim üst düzey ziyaretlerimizin başarısı da, diğer diplomatik konuların yanısıra, ülkemiz ekonomisine kazandırılan ihale ve iş imkanları ile ölçülmelidir. Bu tür ziyaretler öncesinde özel sektör firma ve kuruluşları ile işbirliği halinde kapsamlı hazırlıkların yapılmasına somut öneriler getirilmesi, böylece ilişkilere en üst düzeyde ivme verilmesi amaçlanmalıdır. Tabii ki, sadece tek tarafın menfaatlerini koruma çabaları kalıcı bir işbirliği sağlayamaz. Çin'in Türkiye ile ekonomik ve ticari işbirliğinin arttırılmasında kendisi için menfaatler görmesi de önemlidir. İşbirliğinin karşılıklı menfaatlere, ortak hedeflere hizmet edecek şekilde geliştirilmesi, başarının önkoşuludur. İki ülke işadamları arasında 1992 yılında kurulmuş olan mevcut İş Konseyi'ne dinamizm kazandırmak, buna ilaveten iki ülkeden onar kişilik işadamlarından oluşacak bir bilge kişiler grubuna gelecek ekonomik ve ticari fırsatlar ve bunların önündeki engellerin nasıl açılacağı üzerine bir çalışma yaptırılarak sonuçlarının yetkili karar mercilerine sunulması da düşünülebilir. Zira her ne kadar adem-i merkezîyetçi ekonomik yapılanmaya doğru bir gidiş varsa da Çin'de önemli kararlar hala en üst düzeydeki siyasi merciler tarafından alınmaktadır.

SONSÖZ

Şurası muhakkak ki, yukarıda anahatlarıyla sıralamaya çalıştığımız öneriler ilk anda aklımıza gelen, çarpıcı noktaları kapsamaktadır. Bunların olabilirliğinin incelenmesi, saptanacak stratejik hedeflerimiz ışığında, uzman bir ekip tarafından daha da geliştirilip, zenginleştirilmesi gerekmektedir. 21. yüzyılın ülkesi Çin, daha bugünden 2025 yılına ilişkin ekonomik planlarını tamamlamış hatta bir kısmını adım adım uygulamaya başlamıştır. Uzun vadeli bir strateji çerçevesinde, Çin ekonomisi, yatırım/ticaret fırsatları araştırılmaz, karşılaştırmalı üstünlüklerimiz açıkca ortaya konulmaz, bunları hayata geçirecek bir ekonomik/ticari diplomasi yönetimi - kurumsal ve zihinsel olarak- oluşturulamazsa Türkiye'nin Asya-Pasifik bölgesinde, bugün olmadığı gibi, önümüzdeki yüzyıl başlarında da hatırı sayılır bir yeri olması mümkün değildir. Türkiye'nin Çin ile bağlantılarının, ekonomilerine deniz aşırı Çinlilerin hakim oldukları diğer Asya-Pasifik ülkelere girişin de anahtarı olduğunu unutmamak gerekir.

Ekonomik/ticari diplomasi yaklaşımı sadece bu kısa incelemenin konusu olan yeni ekonomik süpergüç Çin için değil dünyadaki diğer önemli ekonomilerle ilişkilerimizin de temel düsturu olmak zorundadır. Ülkemizin siyasi ve askeri öneminin, son tahlilde, ekonomimizin üretim ve rekabet gücüne, uluslararası sistemdeki yerine bağlı olduğu gerçeğini her zaman gözönünde bulundurmalıyız. Ülke içindeki kısır çekişmeler, hamasi nutuklar içinde boğulmayıp gözümüzü yaratıcı ve dinamik bir strateji çerçevesinde 2000'li yıllarda ortaya çıkması muhtemel fırsatlara ve yeni pazarlara çevirmezsek dünya ekonomisindeki ana akıntının dışında kalır, kaçan trenlerin arkasından bakakalırız. Mazeretlerin ardına saklanmadan, *“Ülke içinde ve çevremizde bunca çetrefilli sorun ve öncelikli konuyla boğuşurken...”* demeden, stratejik ekonomik diplomasinin ilk örneklerinden birisini bir milyar iki yüz milyon nüfuslu Çin ekonomisinin lokomotif görev üstlendiği Asya-Pasifik bölgesi konusunda vermekte yarar yok mu?

TEMEL EKONOMİK VE TOPLUMSAL GÖSTERGELER

Devlet Yönetimi

- Cumhurbaşkanı: Jiang Zemin
- Başbakan: Li Peng
- Başbakan Yardımcısı (Ekonomik İşler): Zhu Rongji
- Dış Ekonomik İlişkiler ve İşbirliği Bakanı: Wu Yi
- Devlet Planlama Komisyonu Başkanı: Chen Jinhua
- Devlet Ekonomik ve Ticaret Komisyonu Başkanı: Wang Zhangyu

Genel

- Nüfus : 1,185 milyon (1990) (604 milyon kadın ve 581 milyon erkek)
- Çalışan Nüfus: (679 milyon), azınlık nüfusu (91 milyon)
- Yüzölçümü: 9, 6 milyon km²
- Ortalama Yaşam : 70 yıl
- Kentleşme Oranı : %28 (1993)
- Dil: Kuzey Çin'de kullanılan ve Mandarin olarak da bilinen Pekin diyalekti ile Güney'de konuşulan Kantonca. Ayrıca, Uygurca dahil yerel dillerin kullanılmasına da müsaade edilmektedir.
- Etnik Yapı: Ülkede 56 azınlık vardır. Han Çinli (%92), Zhuang (%1,3), Man-cu (%0,8), Hui Müslümanları (%0,7), Uygurlar (%0,6), Kazaklar (%0, 09)
- Başlıca Kentler : Pekin (13,4 milyon), Şanghay (10,9 milyon), Guangzhou (9,1 milyon), Tiyenjin (4,5 milyon), Shenyang (3,7 milyon) ve Wuhan (3,5 milyon)
- Silahlı Kuvvetler : Toplam 2,9 milyon asker (2,2 milyon "Kara, 260,000" Deniz ve 470,000 Hava Kuvvetleri)

Ekonomi

- Gayrisafi Milli Hasıla : 4380 milyar yuan (520 milyar dolar) 2,855 milyar dolar (satınalım gücü paritesine göre)
- Kişi Başına GSMH: 373 dolar (kentlerde) 142 dolar (kırsal bölgelerde) 2428 dolar (satınalım gücü paritesine göre)

- Ekonomik Büyüme : %13,4 (1993) , %11,8 (1994), %9 (1995 tahmini)
- Enflasyon: %14,7 (1993), %21.7 (1994), % 15 (1995 tahmini)
- Dış Borç : \$44,8 milyar (1989), \$69,1 milyar (1992), 83,5 milyar dolar (1993), 96,8 milyar (1995 tahmini)
- Döviz Kuru: \$1=8.44 yuan (1994)
- Döviz Rezervleri: \$17,9 milyar (1989), \$20,8 milyar (1993) ve \$58 milyar (1994)
- Resmi Kalkınma Yardımı: \$2,2 milyar (1989) \$3,2 milyar (1992)
- Temel Sanayi Ürünleri Üretimi (1993)
Kömür (1,14 milyon ton), ham petrol (144 milyon ton), doğal gaz (16,7 milyar metreküp), çimento (368 milyon), yassı çelik (77,2 milyon ton), ham çelik (89,6 milyon ton), plastik (3,6 milyon), motorlu araçlar (1,3 milyon), traktör (37,700), elektrik (909,0 milyar kw/saat), kimyasal gübre (22,7 milyon ton)
- Tarım Ürünleri (1993)
Tahıl (465 milyon ton), pamuk (3,7 milyon ton), soya fasulyesi hariç yağlı tohumlar (18 milyon ton), şeker kamışı (64,2 milyon ton), çay (600,000 ton), su ürünleri (18,2 milyon ton)
- Demiryolları ağı (53,800 km) ve karayolları uzunluğu (1,083,000 km),

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Görüşmeler

26 Nisan-15 Mayıs 1995 tarihleri arasında bölgeye yapılan ziyaret sırasında Çin Devlet Planlama Komisyonu, Dış Ekonomik İlişkiler ve İşbirliği Bakanlığı, Xinhua Haber Ajansı, Pekin Radyosu, Hong Kong'daki CITIC ve China Resources firmaları, Çin-Türk ortak yatırım şirketleri; Honolulu'daki East-West Center, T.C. Pekin Büyükelçiliği, T.C. Hong Kong Başkonsolosluğu, Hong Kong Trade Development Council, Hong Kong Hükümeti Ekonomik Hizmetler Sekreteryası, Çin Halk Cumhuriyeti Büyükelçiliği, OECD Sekreteryası, Asya Kalkınma Bankası, Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC), UNDP ve Dünya Bankası yetkilileri ile ikili görüşmeler.

Gazete ve Dergiler

China Daily, Beijing Weekly, Beijing Review, Xinhua Bülteni, South China Morning Post, Wall Street Journal Asia, Nikkon Weekly, Business China, AsiaWeek, ASEAN Economic Review, East Asia Journal, China Business Review, China Statistical Yearbook, China Trade Report, China Economic News, Far Eastern Economic Review ve China Mail'in muhtelif nüshaları.

Raporlar

China Institute of International Relations, Foreign Affairs Journal, Dünya Bankası, OECD, GATT, UNDP, East-West Center (Honolulu), Doing Business with China (US Department of Commerce), British-China Trade Development Council, Hong Kong Trade Development Council, China International Trade and Investment Council, USIS, Japan OECF ve U.S.A.-China Business Council tarafından yayınlanan muhtelif raporlar.

Kitaplar

Changing China: The New Revolution's First Decade, 1979-1988,
James M. Ethridge, New World Press, 1988, s.355
China's Economy in 2000, compiled by Liu Guoguang and Liang Wensen,

ilkbaskı, 1987, s.455

The Travels of Marco Polo, translated by Ronald Latham, Penguin Books, 1958, s.380

Asia Pacific: Its Role in the New World Disorder, Michael Dobbs-Higginson, 1994, Mandarin Publications, s.470

Culture Shock! China, Kevin Sinclair and Iris Wong Po-Yee, London, 1990, s.270

China: The Next Economic Superpower, William Overholt, London, 1993, s.293

Environmental Action Plan of China: 1991-2000, Chen Jinghua, Science Press, 1994, s.266

People's Republic of China Yearbook, 1994/1995, PRC Yearbook Ltd, Beijing, 1995, s.664

China's East Coast, New Star Press, Beijing, 1993, s.131

An Outline History of China, Bai Shouyi, Beijing, 1982, s.565

Riding the Iron Booster, Paul Thereoux, Penguin Books, London, 1988, s. 487

China ABC, New World Press, Beijing, 1989, s. 237

China Changes Face, John Gittings, London, 1989

Wild Swans, Jung Chang, London, 1992

The Benefits of Free Trade: East Asia and Latin America, OECD, 1994, Paris, s.226

China: A General Survey, Qi Wen, Foreign Languages Press, Beijing, 1989, s.262

Westerners Through Chinese Eyes, Jianguang Wang, Beijing, 1990, s.229

Confucius As a Teacher, Chen Jingpan, 1990, Beijing, s.522

World Energy Outlook, IEA, 1994, Paris, s.305

China: Changes in 40 Years, Beijing Review, 1989, s.123

Global Paradox, John Naisbitt, London, 1995, s.295

China Towards the Year 2000, Wang Huijiong ve Li Boxi, New World Press, Beijing, 1989, s.237

The New Central Asia and Its Neighbours, Peter Ferdinand, Pinter Publishers, London, 1995, s.120

Issues in Education in Asia and the Pacific: An International Perspective, OECD, Paris, 1992, s.192

Power and Protectionism: Strategies of the Newly Industrialising Countries,

D.B. Yoffie, 1983, New York, s.623

Democracy and Socialism From the Eyes of A Chinese Scholar, New Star Publications, 1991, Beijing, s.97

Xinjiang: A General Survey, Foreign Affairs Office of the Xinjiang Uygur Autonomous Region People's Government, New World Press, 1989, s.370

The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy, World Bank Report, 1993, s.389

China: Landmarks of Reform, Gao Shangquan, China Reconstructs Press, 1989, Beijing, s.177

China Statitcal Yearbook (1994). State Statistical Bureau, Beijing

